

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва
Ўрта Махсус Таълим Вазирлиги**

**Тошкент автомобиль ва йўллар
институтини**

«Иқтисодиёт» кафедраси

**«Иқтисодий таълимотлар тарихи»
фанидан маърузалар матни**

Тошкент-2001

Аннотация

«Иктисодий таъминотлар тарихи» фанидан тайёрланган маърузалар матни «Иктисодиёт» ва «Маркетинг» ихтисослигини бакалавр даражасидаги талабаларга мулжалланган бўлиб, бу фан инсоният тарихининг энг кадимги давридан бошлаб то ҳозирги замонгача вужудга келган асосий иктисодий фикр, гоя, кураш, назария ва таълимотиларини уз ичига олади . Ана шу иктисодий фикр, гояларини ҳар томонлама урганиш, таҳлил этиш, улар орасидан умумбашарий аҳамиятга эгаларини ажратиб олиш, ҳозирги даврда татбиқ этиш ҳам амалий ҳам назарий фойдалидир, чунки уларда қуп йиллик тажриба мужасамлашгандир. Шунингдек матнда Урта Осиёда дастлабки уйғониш, марккантилизм таълимоти, классик иутисодий мактаб вакиллари, маржинализм иктисодий йуналиш ва ҳозирги замон иктисодий таълимотлари кенг ёритилган

**Тузувчи: катта уқитувчи
Ишмуротова Р.**

**Такризчи: Тошкент Иктисодиёт
Университетининг ка
федра мудири, И. Ф. Д.
профессор Ш. Шодмонов**

**Маърузалар матни «Иктисодиёт»
кафедрасида муҳокама қилиниб
қилиниб тавсия этилади
Баённома № 14 19. 02. 2001 й**

ТОШКЕНТ-2001

Мундаража

Мавзу-1. Иктисодий таълимотлар тарихи фанининг предмети ва услуги	1-8
Мавзу-2. Урта Осиёда дастлабки уйғониш.....	9-13
Мавзу-3. Меркантилизм иктисодий таълимоти.....	14-19
Мавзу-4. Англия ва Францияда классик иктисодий мактабнинг вужудга келиши.....	20-24
Мавзу-5. Физиократизм иктисодий таълимоти.....	26-29
Мавзу-6. Адам Смит ва Давид Рикардонинг иктисодий таълимотлари.....	30-38
Мавзу-7. Капитализм майда буржуача танкиднинг вужудга келиши.....	39-44
Мавзу-8. Классик иктисодий мактабга альтернатив гоялар пайдо булиши....	45-51
Мавзу-9. Ғарбий Европа ҳаёлий социалистларининг иктисодий таълимотлари.....	52-62
Мавзу-10. XX асрдаги иктисодий таълимотлар.	
Маржинализм	
иктисодий йуналиши.....	63-71
Мавзу-11. Ҳозирги замон иктисодий таълимотларнинг асосий йуналишлари.....	72-79
Мавзу-12. Ўзбекистонда эркин бозор иктисодиётини яратишнинг концепциялари ва унинг шакллари.....	80-87

1-Мавзу.

«Иктисодиёт таълимотлар тарихи» фанининг предмети ва услуги.

Режа(4 соат):

1. Иктисодиёт таълимотлари тарихи фанининг предмети, услуги ва ахамияти.
2. Қадимги дунё иктисодий таълимотлари.
3. Қадимги Юнонистондаги иктисодий гоёлар.
4. Феодал жамияти ва феодализмнинг емирилиш давридаги иктисодий таълимотлар.

Таянч суз ва иборалари:

1. «Архашастра»-Хиндистондаги иктисодий гоёларни акс эттирувчи қадимги ёдгорлик асар.
2. «Авесто»-зардуштийлик динининг (исломгача) муқаддас китоби.
3. Товар- олди-сотди учун ишлаб чиқарилган махсулот.

Реферат мавзулари.

1. Аристотель иктисодий таълимоти.
2. Платоннинг иктисодий қарашлари.
3. «Авесто»нинг ёзилиши ва тарқалиши.

Асосий адабиётлар.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» Тошкент «фан» Укув кулланма. 1997.
2. М.Махмудов. Хоразм-«Авесто»нинг ватани. Тошкент-2000 й.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» фанининг предмети ва услуги.

Ватанимиз истикболи ёшлар кулида экан, уларни иктисодий билимлар билан куроллантириш хозирги куннинг долзарб вазифаларидан биридир, шу сабабли иктисодиёт фанининг ажралмас ва таркибий кисми булган иктисоди таълимотлар тарихини урганиш бугунги кунда катта назарий, амалий ва тарбиявий ахамият касб этади.

Иктисодиётни урганишни тарихдан бошlamak керак, бу эса бугунги ва эртанги кун муаммоларини хал этишда утган донишмандларнинг фикр, мулохазаларидан имкониятини беради. Тарихий тажриба кимматлидир.

«Иктисодий таълимотлар тарихи» 1990 йилдан бошлаб олий укув юртларига кайтадан укитила бошлади.

Хозирги даврда Узбекистон Республикасидаги 60 га якин Олий укув юртларининг купчилигида «Иктисодий таълимотлар тарихи» иктисодий зарур фан сифатида укитилмокда.

Инсоният узининг куп минг йиллик тарихи давомида катта иктисодий ва ижтимоий тараккиёт йулини босиб утган. Тараккиётнинг хар бир боскичида у ёки бу мамлакатда айрим шахслар томонидан иктисодиётга молик фикр, гоё, назария концепциялар илгари сурилган ва амалга оширилган, айрим холларда шулар туфайли давлат ва халкларравнак топган, баъзида улар тушкунликка учраганлар.

Маълум даврлардаги у ёки бу синфлар ижтимоий катламлар, инсонлар манфаатини ифода этувчи иктисодий гоёларнинг вужудга келиши, ривожланиши ва алмашинувининг тарихий жараёни «Иктисодий таълимотлар тарихи» фанининг предмети хисобланади.

«Иктисодий таълимотлар тарихи» мустакил фан сифатидан инсоният тарихининг энг кадимги даврридан бошлаб, то хозирги замонгача вужудга келган асосий иктисодий фикр, гоё, караш, назария ва таълимотларни уз ичига олади. Ана шу иктисодий фикр, гоёларни хар

томонлама урганиш тахлил этиш улар орасидан умумбашарий ахамиятга эгаларни ажратиб олиш, хозирги даврда тадбик этиш ҳам амалий, ҳам назарий фойдалийдир, чунки уларда куп йиллик тажриба мужассамлашгандир.

«Иктисодий таълимотлар тарихи» фанини урганиш методологияси асосида тарихийлик, объективия ва деаликтик усул ётади.

Бу фанни урганишда тарихни маълум даврлаш тизмидан фойдаланилади, хозирги энг анакбул усул тарихни формационо даврлашдир, яъни ижтимоий-иктисодий формацияларга ажратишдир. Кулдарлик ва фиодализм гоёлари синграцияси жуда кийин булган, шунинг учун даврлардаги иктисодий фикрларни мамлакатлар микийёсида алохида-алохида урганиш мумкин.

Яни бир мухим масала шуки, аввал юзага келган иктисодий гоёларга шу кунги улчовлар билан баҳо берилган ва одатда илгари гоёдаги «хато» ва «камчиликлар» аникланиб, янги гоёнинг авзаллиги «исботланади». Бунда диаликтик мантик бор албатта, лекин аввалги гоёлар туфайли янги гоёлар юзага келади, шунинг учун бу гоё «яхши» униси «ёмон» деб баҳолаш адолатдан эмас.

2. Кадимги дунёнинг иктисодий таълимотлари.

Иктисодий гоёларнинг шаклланиши инсониятнинг пайдо булиши билан бшланган. Инсоният тарихи давомида жуда куп иктисодиётга оид фикрлар, гоёлар олга сурилган. Аммо хозирги пайтда бизгача сакланиб колган кадимги кулёзмаларда ас эттирилган холларгина тахлил килинган. Шу сабабли иктисодий таълимотлар тарихикулдорлик жамияти пайдо булиши билан бошланади. Кулчилик инсоният тарихида катта кадам ва цивилизация ривожиди улкан тарракийётга булди.

Иктисодий фан манбаларини аввало жахон цивилизациясининг бешиги булган кадимий шаркдан изламок мантикан тугридир. Бизгача етиб кеган энг кадимий кулёзмалардан бири хиндистондаги иктисодий гоёларни акс эттириувчи кадимги ёдгорлик «Артхашастра»дир (эраимздан аввалги 4-3 асрлар) «Архашастра» кадимги хинд маданиятининг ноёб ёдгорлигидир. «Архашастра» лугавий маъноси буйича фойда, амалий хаёт тугрисиди фан. «Архашастра» кулдорлик тузимини емирилиши ва феодализм муносабатларини шаклланиши даврини акс эттиради. Бу кадимий ёдгорликда кулчиликни мустахкамлаш асосий вазифа килиб

куйилган. Бу асар подшолар, ҳукумдорларга давлатларни бошқаришда фойдаланишлари учун берилган бир катор насихат ва қонунлар мужмуаси сифатида ёзилган, унда бир қанча иқтисодий ғоялар ҳам олдинга сурилган.

Ҳиндистон деҳқончилик мамлақати бўлган учун муҳим бўлган сугориш тизмига катта аҳамият берилган.

«Архашастра» савдо ҳақидаги таълимот деҳқончилик ва чорвачилик ҳақидаги таълимот билан биргаликда иқтисодиётнинг бир таркидий қисми сифатида қурилади.

«Савдо-сотикни қупайтириш» давлат хазинасини бойитишга олиб боровчи восита деб таъкидланади.

«Архашастра» умуман давлат мамлакатнинг ишлаб чиқарувчи қучларини ривожлантиришни рағбатлантириш керак деган фикр марказий уринни эгаллайди.

Йирик олимларнинг тадқиқотларига қура Урта Осиёда халқлар томонидан яратилган Зардушти таълимотининг муқаддас китоби «Овесто» да ҳам муҳим иқтисодий фикрлар баён этилган. «Овесто» Урта Осиё, Эран, Озарбайжон халқларининг қадими даврда ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тугрисидаги тасаввурлари, урф-одатлари, маънавий, маданиятни уранишда ягона ва муҳим манбадир. «Овесто» асари ака-укалар яъни эзгулик ҳудоси -ахурамазда билан ёвузлик ҳудоси -ахриманинг узаро мутасил қурашига асосланади.

3. Қадимги Юнонистондаги иқтисодий ғоялар.

Қадимги Грецияда иқтисодий қарашлар тобора реакционлашиб, давлатни аристокрациани ҳимоялаб натурал ҳужаликни ёқлаш йулини танлайди, яъни синфий характерга эга бўлиб боради. Бу йуналиш Ксенофонтнинг иқтисодий қарашларида яққол намоён бўлди. Ксенофонтнинг иқтисодий қарашларида яққол намоен бўлди. ксенофонт эр. Ав. 430 йилларда туғилиб эр. Ав. 355 вафот этган.

Ксенофонтнинг ижтимоийи келиб чиқилган афина қулдор аристократларда бўлиб, қупчилики табиий объектив жараён деб баҳолайди. Қул меҳнатига асосланган натуралҳужаликни улуғлайди. Иқтисодий масалаларга бағишланган асосий асари «Домострой», қулдорлик ҳужалигини ташкил қилиш бўйича дастурий амал бўлиб ҳисобланган. Ксенофонт ҳужаликни оқилона бошқариш-тарафдори бўлган.

Ксенофонтнинг фикрига юйишининг бирдан-бир йули бу исрофгарчиликка йул куймасдан яшашдир.

Платон- кадимги грек файласуфи, антик мафкуранинг йирик намаёндкасидир.

Платон эр. ав. 427 йилда аристокрацияси оиласида тугилган, эр ав. 347 й. Вафот этган. Платон (Афлотун) «Давлат» ва «канунлар» асарида икки хил давлат тасвирини кутариб чикади: бири идеаб давлат тасвири, иккинчиси уз даври давлатига якин булган давлат тасвири. Платоннинг идеал давлат асосини меҳнат таксимооти ташкил этади. Унинг фикрига инсонлар уз қобилиятлари буйича турличадир. Шунинг учун у идеал давлат аҳолисини уч тоифага ажратади: 1) файласуфлар -давлатни бошқарувчилар; 2)харбийлар; 3)хунатмандлар ва майда савдогарлар.

Куллар Платоннинг идеал давлатида бу тоифадан ташқари булиб, сузлашишни биладиган ишлаб чикариш қуроллари сифатида қурилади. Платон идеал давлатида садога йул қуйяди, фуқаролар уз эҳтиёжларини қондиришлари учун меҳнат маҳсулотларини айрибошлашлари зарур деб топади.

Платон қулчиликка асосланган натурал хужалиқни ҳимоя қилиб, узининг идеал, беқаму-қуст давлатни барпо этади ва қулчиликни абадий сақлаш тарафдори эди.

Аристотель Антиқ дунё иқтисодий таффақурининг энг йирик намаёндасидир. Аристотель қадимги Грециядаги қулдорларнинг энг йирик мафқурачиси эди. У Стагира шаҳрида эр.ав. 384 қилда туғилиб, эр. ав. 322й. вафот этган. Унинг отаси сарой табиби булган. Аристотель 17 ёшида Афинадаги Платон Академиясига қирди. Олимнинг иқтисодий гоялари «Никомак ахлоқи» ва «Сиосат» асарларида мавжуд. Унинг иқтисодий фикрларини ҷамиятни қулдорлар ва қулларга булиниши табиий ҳол деб тушунишга асосланади.Қул-тирик қурол, «қандай тирик мулк», қул уз хужайинининг бир қисми деган фикрни билдиради. Аристотель ой қономия термини қиритган, қадимги грекларда ойқонолия - бу уйни хужалиқни юритиш ҳақидаги насихатлари, маслахатлар мавжудир.

Олимнинг хизматларидан бири шундан иборатки, у савдонинг турли қурилишлари ва савдони бир турдан бошқасига утиб туриш жараёнини таҳлил этиб берган. Аристотель савдони, муомалан ривожининг босқичларини таҳлил этар экан умумий равишда Т-Тдан Т-П-Тдан П-Т-П га утишини қурсатиб берди.

Хулоса килиб шуни айтиш мумкинки, кадимги грек олимлари натурал хужалик мафкурачилари эдилар. Шу билан бирга кулдорлик тузиш шароитида товар кул муносабатларини тахлил этиб, уларга катор сиёсий-иқтисодий категорияларини тахлил этиб, уларга бир катор сиёсий иқтисодий категорияларни тахлил этиш имконини берди. ШУ билан илмий билишнинг янги тармоги иқтисодий фанга асос солинди.

4. Феодализм ва веодал жамияти емирилиши давридаги иқтисодий таълимотлар.

Янги эра- милоннинг 3 асридан бошлаб осиёда, милоннинг асридан гарбий Европада кулдорлик тузуми янги феодализм ишлаб чиқариш усули билан алмашади. Кулга нисбатан эркин деҳқон ишлаб чиқаришдан хийла манфаатдор бўлган, узининг оиласи айрим ишлаб чиқариш воситаларига хужалик мушаккилликка эга эди, шу сабабли меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш кучлари анча ўсди. Феодализм шу жихатдан аввалги ибтидоий жамоа ва кулдорлик тарихан прорессив жамият эди.

Шарк мамлакатларида феодализм муносабатлари III-VIII асрларида шакллана бошлади. Илк феодализм муносабатлари ва шу даврдаги иқтисодий ҳолатларнинг асоси Куръони Каримда VI асрнинг охири VII асрнинг бошларида Арабистонда феодализм муносабатларининг шаклланиши туфайли ягона давлат барпо этишга давлат кучайди.

Ислом таълимоти пайгамбаримиз Муҳаммад Алайҳиссаломга алоқали Оллоҳ таоло томонидан нозил қилинган Куръони Каримда мутассамланган Куръони Каримдаги асосий ҳолатлардан бири барча мусулмонларнинг қардошлиги бўлиб, араб қабилалари шу байроқ атрафида бирлашди. Халол меҳнат, деҳқон, ҳунармандлар меҳнати ўлугланди, барча бойлик шу асосда пайдо бўлиши ўқтирилди.

Шарк иқтисодий тафаккурининг ривожланиши араб мутафаккурини Ибн Холдун Абдурахмон Абу Зайд (1332-1405) нинг ҳиссаси катта. Тунисда тутилган 1382 йили Коҳирага келиб мударрислик қилган, кейинроқ қозил бўлган, Асосий асари «Қитоб -ул -ибор» (ибратли мисоллар қитоби-1370 йил). У биринчилардан бўлиб, тарихий ижтимоий тараккиётнинг моддий тамойилларига асосланиши ҳақида фикр юритади. У «Одамнинг қелиб чиқиши меҳнатнинг урни» ни очиқ беришга ҳаракат қилган. Ҳунармандчиликнинг, фан ва

санъатнинг ривожига бевосита «Мехнат унумдорлигининг усиши» билан боғлиқ дейди. «Оддий» ва «Мураккаб» меҳнат фаркланган меҳнат бўлмаса, буюм ҳам бўлмас эди, деган муҳим хулоса чиқарилди. Олим фикрларида «Зарурий» ва «Қушимча маҳсулот», «Зарурий ва қушимча меҳнат» тушунчалари фаркланади. У товарнинг «Исътёмол қиймати» ва «қиймат» тушунчаларини таърифлайди. Товар- пул муносабатлари таҳлил этилган нархлар бозорига олиб чиқарилган товарлар массаси (талаб таклиф) га боғлиқлиги айтилган. Солиқ тизими тартибга солиш кераклиги қайд этилди, унингча солиқ пасайиши ижтимоий ҳаётни юксалтиради.

2- Мавзу. Урта Осиёда дастлабки уйғониш.

Режа (2-соат)

1. Урта Осиёдаги дастлабки иқтисодий гоёлар.
2. Амир Темур ва темурийлар давридаги иқтисодий қарашлар

Реферат мавзулар.

1. Урта Осиёда дастлабки уйғониш даврининг илгор мутафаккирлари.
2. Исломи динидаги Иқтисодий гоёлар.
3. А Навоийнинг иқтисодий қарашлари.

Асосий адабиётлар.

1. Иқтисодий таълимотлар тарихи. Укув қулланма. Тошкент. фан 1997.
2. Ядгоров Я. С. «История экономических учений» М. 1997 г
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент. 2000 й.

«Қитоб-уш -шифо» асарида баён этилган Ибн Сино фалсафаси тарихида бутун бир даври ташкил этади. Бироқ «Тиб қонунлари» Қомусий асари унга жаҳон миқёсида шоншухрат келтиради.

Ибн Сино фикрига: «Хайвон табиат неъматларига қаноат қилади, одамларга эса табиат неъматлари қамлик қилади, у овқат, қийим-кечак ва уй-жой эҳтиёт сезади. Хайвон табиат неъматларини ушлаштириб олади, одам эса ўз меҳнати билан ўзига овқат, қийим, той ва ҳунармандчилик билан шугулланиши керак»

Фаробий Урта Осиёлик буюқ қомусчи олим. Унинг исми - Абу Наср Муҳаммад Ибн Ўзлуг Тархон Фаробий. (873-950) У Фароб-хазирги Қозогистон Қимкент областининг Арис шаҳри яқинида

тугилган отаси турк кабилаларидан булиб, Харбий хизматчи эди. Дастлабки маълумотни у уз она юртида Тошкент (Шош), Бухоро ва Самарканд шаҳарларида олган. Кейинчалик илм иштиёки даврнинг илмий маркази Богдодга етаклаган. Фаробий урта аср фанларининг турли соҳаларига доир (160 га якин асар ёзган). Уни купрок билимларнинг назарий ва фалсафий жихатлари кизиктирга. У «Илмларнинг келиб чиқиши ва таснифи» номли асарида урта асрларда мавжуд булган 30 дан ортик фаннинг таърифини беради ва уларнинг ҳар бирининг тутган урни ҳақида гапиради.

Фарбий бундан ташқари математикага доир анчагина асарлар ёзган. «Хажга ва микдор ҳақида суз», «Фазо геометриясига кириш ҳақида қисқаришга китоб», «Татбиқлар китоби» шулар жумласидандир. Юсуф ҳос Ҳожиб асли исми Юсуф Балосучин Еттисув улкасидаги (Болосочин) Шаҳрида 1016- 1018 йиллар орасида дунёга келди. Бу даврда Еттисув ва Шарқий Туркистон улкалари туркий қарлук қабиласидан чиққан. Юсуф Ҳос Ҳожиб араб ва форс тилларини мукаммал билган. У адабиёт ва иқтисодга уз ҳиссасини қўшган.

Шоиро ҳақида маълумотлар қўп эмас. «Қутадғу билиг» асарини 50 ёшларида хорижий 462 йили (1069-1070) ёзиб тугатган. У одамга фойдаси, тегмайдиган одам улик, эссиз ўтган умр эмас, эссиз сарфланган «меҳнат» дейди. Адолат тантанаси учун уз умрини бағишлаш унинг бош йўналиши булиб қолади.

«Қутадғу билиг» китоби халқ учун эмас, биринчи навбатда, ҳокон ва беқлар яъни юртнинг ҳуқумдорлари учун атаб ёзилгандир. Уша давр учун Юсуф Ҳос Ҳожибнинг асарларига юксак баҳо берилди ва ҳозирги кунда ҳам уз урнини йўқотмади.

Уша даврда «Буюк ипак» йўлининг мавжудлиги турли хил соҳаларда уз аксини топди ва илм, савдо-сотиқни ривожланишига сабаб булди. Урта Осиёдаги уйғониш даврида оламга машҳур донишмандлар етишиб чиқди, уларнинг фаолиятида иқтисодиёт масалалари муҳим урин эгаллайди.

2. Амир Темур ва Тумурийлар давридаги иқтисодий қарашлар.

Амир Темур (1336-1405) давлат ва иқтисодиётни бошқаришда узига ҳос мактаб яратганди. Соҳибқирон давлатида девони бузрук

(бош вазир) дан ташкари хар бир вилоятда Девон дейилувчи бошкарма булган.

У давлатининг буткул ишларини солик йиғиш, тартиб саклашни, ижтимоий бинолар бозорлар, хаммомлар, йуллар, сув иншоатлар тармоқларини назорат килар эди.

Халкнинг хулк - ахлоки кузатиб туриларди унинг ходимлари вақти-вақти билан сурок, текишириш, тавтиш ва тергов ишларини олиб боришарди. Айникса тошу-тарози тортилиши, одил баҳо текширилган, каллоб ва товламачилар катъий жазоланган, энг мухими бу иш туппа-туғри бозорда халк олдида амалга оширилган.

Амир Темур, каттаю - кичик хар бир шаҳар, хар бир кишлоқда масжид, мадраса ва хонақоқлар, бино қурилиши, факируз масканларига лангархона (йуловчилар қуниб утадиган, камбағал етим - есирларга овқат бериладиган жой) гарибхона қуришни, касаллар учуншифохона бунёд этишни ва уларда ишлаш учун табиблар тайинлашни буюрган эди.

Амир Темур Англия ва Фарангистон қиролиларига мурожат қилиб, халқаро савдо алоқаларни риувожлантирди. Марказий Осиё орқали утадиган Буюк ипак йулида қарвонларнинг хавфсизлигини таъминлади. Машриқдан магрибгача булган савдо-сотик ишларини қучайтириб, турли ривоятлар, қарвонсаройлар, савдо расталари қурдирган.

Амир Темурнинг давлати ва иқтисодиётидаги асосий фикрлари «Темур тузуклари»да тула баён этилган. Тузуклар Амир Темурнинг (1342-1405) йиллар орқалигидаги фаолиятини акс эттиради ва икки қисмдан иборат.

Биринчи қисмда асосан ягона давлат барпо этиш, уни мустахкамлаш, қушни (27) юрт ва мамлакатларни забт этиш масалалари ёритилган бўлса иккинчи қисмда соҳибқирон номидан айтилган узига хос вазият, панд-насихат, турли соҳалардаги, шу жумладан ижтимоий-иқтисодиётга оид фикр-мулоҳазалар қиритилган. Дингаалоҳида этибор бериб, масжидга, дин аҳлига вақф ва суюрган (инъон) ажратилган. Юртни обод қилишга қуп қуч ва маблағ сарфланган.

Шу нарса аёнки, Амир Темур айникса, савдо ривожига алоҳида аҳамият берган. Унинг даврида бир қунлик қарвон йулидабарча нарсалар муҳаё этилган, қароқчилар қаттиқ жазоланган.

Амир Темур вафотидан кейин Шохрух ва Улугбек (1394-1449) подшолиги (1409-1449) даврда иктисодиёт яхши ривожланди.

Айникса кушни мамлакатлар билан савдо-сотик муносабатлари усди.

1428 йилда Улугбек томондан утказилган пул ислохати билан богликдир. Жамиятда пулнинг ахамиятини яхши тушунган холда унинг кадр-кимматини ошириш учун ҳаракат килинган.

Буюк мутафаккир Алишер новоий ижодида ҳам иктисодий гоёлар муҳим урин эгаллайди. Унинг асарларида ва фаолиятида айникса тижорат, савдо масалалари анча мукаммал ёритилган. Алишер новоин асарларида савдогарлик иши маъқулланди, лекин товламачилик ва чайковчилик каттик танкид килинди. Алишер Навоий давлат арбоби сифатида мамлакатни тинч саклаш, ободонлаштириш ишига катта хисса қушди.

Алишер Навоий узи ишлаб булмаса-да, уз аклий ва ижодий меҳнати билан жамият учун керакли булган табакаларни эъзозлайди, олимлар, табиблар, шоирлар, муҳандислар ва бошқаларни жамият учун зарур катламдир дейди, ана шу касб эгаларини уз маъсулияти ва бурчларини сезишга чакиради.

3-Мавзу

Меркантилизм иктисодиёт таълимоти.

Режа:

Меркантилизм иктисодий таълимотининг мазмуни.

Меркантилизм иктисодий таълимотининг тақдири.

Меркантилизм ва ҳозирги замон.

Таянч суз иборалари.

Меркантилизм- италянча суз булиб, савдогар маъсони
билдиради.

Меркантилизм- италянча «кул маҳсулот» дегани, меҳнат
тақсмоти, кул ҳунармандчилиги ва ёлланма меҳнатга асосланган
оддий капиталистик кооперациядан кейинги иккинчи босқич.

Реферат мавзулари.

Меркантилизм иктисодий таълимоти.

Меркантилизм ва ҳозирги замон.

Асосий адабиётлар.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» укув кулланма.
Тошкент «фан» 1997й.

2. Ядгаров Я.С. «История экономической учений» М.
1997 год.

3. Узбекистон миллий энциклопедияси. Ташкент 2000 й.

1. «Маркетилизм» ибораси биринчи булиб, А.Смитнинг асарларида узифодасини топди. Бу суз италиянча булиб, «садогар» маъносини билдиради. Узок йиллар давомида бойликни халк моддий фаровонлиги асоси меҳнат, ер, деҳқончилик, чорвачилик, хунармандчиликга деб келинар эди. Лекин XIVасрлар келиб аҳоли кескин узгарди. Бутаялимотнинг келиб чиқишига бир канча социал-муносабатлар иқтисодий сабаблар туртки булди. Аввало феодализм тузумининг емирилиши, товар-пул муносабатнинг усиши, фан маданиятнинг ривожини, айниқса ерланинг очилиши, мустанлақ тизимининг пайдо булиши савдо сотик тизимига туртки булди. Ноэквивалент савдо туфайли метрополия колониялар хисобига бекиёс бойиди. Меркантилизм синфий жихатдан савдо капиталини химоя килди. Пул вазифасини бажарган нолир метеллар кучи хаммани оёкка тургизди.

Меркантилистик сиёсат хам ишлаб чикилди. Унинг бош вазифасини давлатга купрок олтин ва кумуш келтириш деб аникланади.

Меркантилизм ривожиди икки даврни англатиш мумкин:

1. Илк меркантилизм ёки монетаризм (15-16).

2. Ривожланган меркантилизм ёки мануфактура.

Биринчи давр уша давр ибораси билан айтганда монетар, яъни кумуш пуллар туплаш билан боглик эди. Бунда пул баланси сиёсати олиб борилган, четдан имкон борица кам тайёр товар сотиб олишга уринишган. Кимматбаҳо металлни четга олиб кетиш такикланган. Чет

эллик савдогарларни эса пулни хаммасига янги товар сотиб олишга мажбур килинган.

Бу сиёсат назорат кучли белишини талаб килинган. Меркантилистлар илмий дунё карашининг етакчи тамойиллари куйдагилар: олтин ва кимматбахо металлар бойликнинг асоси сифатида каралади. Мамлакатда олтин ва кумушларнинг олиб келишни таъминлаш мақсадида ташки савдони тартибга солиш, арзон хом ашёни импорт килиш йули билан саноат куллаб кувватлаш, экспорт рағбатлантириш, иш хакини паст даражада ушлаб туриш, тайёр молларни бошка мамлакатларга олиб борилиб, кимматга пулланган.

Ноэквивалент алмашинув оқибатида метрополия бойиб борилган. Бу соҳада Англия юксак ютуқларни куога киритган.

Илк меркантилизм даврида чакалар атайлаб ишлаб чиқарилган. Бу пуллар билан факат ички савдо обороти олиб бориш мумкин булган.

Ривожланган меркантилизм XVI асрнинг иккинчи яримида пайдо булди ва XVII асрнинг урталарида асосан Англияда авж олди. Унинг фикрича пул П-Т-П ҳар бир савдо капиталисти уз пулини маълум фойида олиш учун оборотга куяди. Шундай пул билан, яъни савдо йули билан бойиш керак. Товар чиқариш миқдори уни киритишдан ортиқ булиши керак. Ишлаб чиқаришни ривож савдони кенгайтириш воситаси сифатида каралади. Сафдо балансини ошириш учун ишлабчиқариш ҳаракатини камайитиришга эътибор берилди, бунда-навбатда ёлланма ишчиларни иш хакини чеклаш ва умуман халкнинг турмуш даражасини пасайитириш керак деб топилди. Иш хакини чеклаш зарурлиги гоёвий асосда хал этилди.

Арасту, Ибн ҳолдун ва бошка олимларга тегишли булган эквивалент алмашув тамойили меркантилистларга ет эди.

Меркантилизм капиталистик ишлаб чиқаришнинг 1-таълимоти эди. Меркантилистлар 1- марта бойлик сифатида исьтемом кийматини эмас, балки алмашув кийматини қабул килдилар.

Хуллас меркантилистлар кийматининг меҳнат назарияси анча узокда эдилар. Меркантилизм сиёсат капиталининг дастлабки жамғарилишини ва демак феодализмдан капитализмга утишини тезлаштирадилар.

2. 18-Асрнинг охирида меркантилизм иқтисодий таълимот йуналиши сифатида тарих сахнаисдан тушди. Бу таълимотнинг

хатоларини классик мактаб вакиллари, хатто айрим меркантилистлар ҳам тан олиди.

Уша даврда олимларнинг фикрича мамлакат бойлиги олтин ва кумуш захираларидангина иборат булмай, ер, қурилиш ва бошқа куплаб истемол молларидан иборатдир. Актив совдо баланси фақат вақтинча самара беради. Классик мактаб вакиллари меркантилистлари каттик танқид остига олидилар ва ҳукумат асрлар давомида сакланиб қолди.

Меркантилизм гоёларини амалда жорий қилиш қандай оқибатларга олиб қелиши мумкинлигини Жон Ло тирихий тажрибаси мисолида ибратлидир.

«Пул савдони рағбатлантиради» доктринасини энг юқори даражага қозонган пул маркантилисти Жон Ло (1671-1729)нинг гоёлари ва фаолияти диққатига сазовордир. Унинг «Пул ва савдо таҳлил 1705-йилги асаридаги тўғри гоё баҳоларида фойда ҳисасини оширишга ва пулнинг қупайиши ҳозирги узига тўғри одамларни тадбирга жалб этади» деган фикр асосига қўйилади.

Жон Ло Шотландиянинг Эдинбург шаҳрида зарғар ойласида туғилди, унинг отаси пулларни фоиз ҳисобига қарзга беради. Лондонда бўлган вақтида банк ишини яхши урганади. 1694 йилда биринчи банк юзага қелади. Қредит капитал ишлаб чиқаришда, унинг ривожини жуда муҳимдир. Ло биринчилардан бўлиб буни тушуниб етди.

Лонинг молиявий гоёсини қредит-молия соҳаси ва давлатнинг иқтисодга аралашуви йули билан ҳужалиқни ривожлантиришдир. бу гоё ҳозирги таълимотлар йуналишидан биридир.

Меркантилизм ва ҳозирги замон.

20-аср давлат монопалистик капитализми тивожи билан давлатнинг иқтисодиётдаги роли тобора ошиб боради. Инкирозлар тез-тез такрорланиб турди. Айниқса, 1929-1933 йиллардаги иқтисодий инкироз бутун дунёни қарзга қолди. Шу даврда Ж.М. Кейнс номи билан боғлиқ таълимот юзага қелди. У «меркантилизм туғрисидаги мулоҳазалар» ва «Иш билан бандлик, фоиз ва пулнинг умумий назарияси» (1936) номли асарларида меркантилизм айрим гоёларни қўллади, унда «Амалий донолик» қуртаклари борлигини таъкидланади.

Умуман Ж.М. Кейнс мавжуд шароитларида классик мактаб ва акидалар иш бермаслигини таъкидлайди, яъни бозор муносабатлари автоматик равишда барча зиддиятларни ҳал эта олмайди. Шу сабабли давлатнинг иктисодиётга фаол иштирок этиши таъкид этилади. Меркантилизмнинг айрим мамлакатлардаги қуриниши миллий хусусият қасб этган. Бу таълимот янги тугилаётган жамиятни капитализм ривожига учун ижобий прогрессив характерга эга бўлди. Капиталнинг дастлабки жамғарилишига имкон яратди, мусталлақчилик тизимини қўллаб қуватлади, товар-пул муомаласи ривожига олиб келди, Молия тизмининг ривожига тўғайли иктисодиёт жонланди. Меркантилизм таълимотида давлат иктисодиётни фаол иштирок этиши шарт, шунга оид иктисодий сиёсат ҳам юзага келди. Меркантилизм тарихи чекланган бўлса ҳам таълимотлар тарихидан муносиб урин эгаллайди. меркантилизм молия тизими ва савдо ривожига муҳим ҳисса қўшди.

4-мавзу. Англия ва Францияда классик иктисодий мактабнинг вужудга келиши.

режа:

1. Классик иктисодий мактаб пайдо бўлишининг тарихи шарт шароитлари ва унинг умумий характеристика
2. В. Петти Англия классик иктисодий мактабининг асосчиси
3. Францияда классик иктисодий мактабнинг вужудга келиши
Пьер Буагильбернинг иктисодий гоялари.

Таянч суз иборалари.

1. Петти Вильям - (1623-1687) Англия классик иктисодий мактабининг асосчиси.

- 2.Буагилбер Пьер - (1646-1714) Франция классик иктисодий мактабининг асосчиси.
- 3.Конкрет меҳнат - аниқ нарсани, истеъмол қийматини яратади.
- 4.Алмашув қиймати - маҳсулот алмашса ёки сотилса юзага чиқади.

Асосий адабиётлар.

- 1.«ИКТисодий таълимотлар тарихи» уқув қулланма. Тошкент.Фап.1997
2. Иктисодиёт асослари. А. Улмасов Тошкент. «Ўзбекистон» 1998
3. Бозор иктисодиёти асослари. М.Расулов. Т. Ўзбекистон 1999

1.Меркантилизм урнига классик буржуа иуқтисодий мактаби вужудга келди. Унинг намоёндалариуш илмий тадқиқотларининг асоси қилиб қишилардан ишлаб қиқариш соҳасини олдилар ва қаптализи́мни илмий тахлил қилиш бўйича муҳим дастлабқи қадамни қуйдилар. Классик буржуа иқтисодиёти ишлаб қиқаришни қапталистик усули шаклланаётган ва муствақамланган даврда вужудга келди. Қаптализи́м айрим мамлақатларда тарихий шарт шароитларга мос равишда феода́л муносабатларнинг шаклланганлик даражасига қараб турлича ривожланади. Бу жараёнлар дастлаб 16 асрда Англияда руш бера бошлади. феода́лизи́м емирилиб, унинг заминида қапталистик муносабатлар шакллана бошлади.

Англия иқтисодиётида буржуанинг бойишида муствақлақчилиқ сиёсати қатта уринни эгаллайди, 19 асрнинг юқсак ривож илмий қашфиётларни тақозо этди. Бу даврда Англияда табиий фанлар, айниқса меҳаника, физика тез ривож топди. Бу даврнинг энг буюқ вақили И. Ньюто́ндир (1643-1727). Ана шундай шароитда классик иқтисодий мактаб шаклланди ва ривожланди. Бу даврда меркантилизм сиёсати талабга жавоб бермай қуйди ва уининг бузилиши руш берди. Меркантилизмда фарқли равишда классик мактаб номоёндалари феода́лизи́м урнига келган нисбатан прогрессив қапталистик муносабатлардан ички иқтисодий

алокаларни ургандилар ва уз тадкикотларини ишлаб чиқариш соҳасига кучирдалар.

2. В. Петти (1623-1687) Англияда классик буржуа сиёсатини асосчисидир. В. Петти фавкулотда ҳар томонлама ва юксак билимли инсон бўлган. У майда хунарманд оиласида туғилди. Лейден, Париж, Оксфорд университетида медицинадан таълим олган, жуда қобилиятли талаба бўлган. 1647 йили нусха кучирадиган мошинани ихтиро қилди. У денгизчи врач сифатида ҳам ишади. Петти шу билан бирга йирик ер эгаси ҳам эди. У буржуа мулкани «муқаддас» ва «дахлсиз» деб билди ва уни турлича йул билан ҳимоя қилди. Англиядаги мустамлақачилик сиёсатини қўллади. У капиталга солиқ солишга қарши эди. чунки у ишлаб чиқаришни чеклаши мумкин деб билган. Шу билан бирга у меҳнатқашларнинг даромададан солиқ олиш тарафдори эди. У иқтисодий смуаммоларга бағишланган «Солиқлар ва йигинлар тугрисида трактат» (1662), «Суз донишмандларга» (1665), «Сиёсий арифметика» (1693) ва бошқа шу қаби асарларни ёзди. У меркантилистлар қаби иқтисодий текширишларни муомала соҳасидаги воқеаларни умумлаштириш билан чеклаш мумкин эмас деган ҳуласага келди. У айтидики, ҳужалиқнинг асосини ишлаб чиқариш жараёниҳал этади, жамият бойлиқлар моддий неъматлар яратиш деганида юзага келади. Савдогарликни унумсиз қасб қаторига қўшди. В. Петти фикрича, улар ҳеч қандай маҳсулот тайёрламайдилар ва фақат қишлоқ ҳужалиғи ва саноат маҳсулотларини ҳудди инсондаги вена ва артерияларга ухшаб жамият танасидаги қон ва туйинтирувчи шарбатларни тақсимлайди. В. Петтининг қўлга бўлган муносабатини қўриб чиқадиган бўлсак, у қимматбаҳо металллар ва тошларни бошқа товарга солиштириб, улар айнамайди ва узгармайди, ҳар ерда ва ҳар қачон бойлик сифатида сақланади деган.

Шу билан бирга олим ҳар қандай йул билан олтин ва қумуш, яъни қўл тушлашга қарши эди. Унинг фикрича қўл инсон танасидаги ёғ бўлиб, ёғнинг ортиғи ҳам зиён, яъни меъёр яхши. Петти узининг табиий баҳо тугрисидаги таълимотида қийматдан меҳнат меҳнат назариясига асос қўлди.

У вақт ва тасодифий омиллар таъсирида узғариб турувчи бозор баҳосига табиий баҳони (қиймат деб билган) қарама қарши қўйди. Табиий баҳо ички бозор баҳосига сарфланган меҳнат миқдори билан тенлаштирилади.

Бу мисолда, яъни нон кумушга алмаштирилганда, алмашув пропорцияси асосида шу махсулотларни ишлаб чиқаришга сарфланган меҳнат ётади, демак, қиймат меҳнат билан аниқланади, ундан ташқари товарни қиймати кумушни казиб олишдаги меҳнат унумдорлигига тугри пропорционал. Шундай қилиб, Петти иқтисодиёт тарихида қийматнинг меҳнат назарияси куртакларини таърифлади. Бу олимнинг катта илмий хизматидир. Аммо В.Петти қийматни алмашув билан қориштириб боради.

Конкрет меҳнат исьтемомол қиймати яратса, абстракт меҳнат умумий қийматини яратади. «Меҳнат бойликнинг отаси, ер эса унинг анасидир» деган фикр ҳам В. Петтига тегишлидир. Бу гоё шуниси билан тугрики, меҳнат бойликнинг яккаю- ягона манбаи эмас, чунки гап моддий бойлик , исьтемомол қийматлари ҳосилқилиш устида борганда факат меҳнат эмас, балки табиат ҳам иштирок этади.

«Қиймат назарияси» билан иш ҳақи ва рента тугрисидаги назариялар бевосита ир-бирига боғлиқ. Петти бошқа классик мактаб вакиллари каби иш қучини эмас, балки меҳнатни товар деб ҳисоблайди. В. Петти рента назариясини ҳам ишлаб чиқди. Унинг фикрича, рента махсулот қучинишида иш ҳақи ва уруглиқни ажратгандан кейин қоладиган махсулот миқдориға тенгбулиши керак. Демак бу ҳолда рента қушимча махсулотға тенг. Пул қолидаги рента қушимча махсулотнинг кумуш миқдориға тенг қийматидир. В. Петти фойда тушунчаси алоҳида қатегорияшаклида йук, рента барча қушимча қийматға тенг миқдор деб ҳисобланади. Шу сабабли рента тугрисидаги назарияда амалда қушимча қиймат ҳақида гап боради.

Қийматни меҳнат сарфлари сифатида қараб, В. Петти рента қушимча натижаси эканлигини аниқлайди. Петти рентанинг қелиб қикиши тугрисида ҳам қизик фикрларни беради. Диффор-и рентанинг қелиб қикишини у ер участкаларини турлича жойлашганлиги билан тушинтиради.

Францияда 18 аснинг 2-чи ярмида феодал муносабатлар узининг чуққисига чиққан эди ваҳоланки Англияда буржуа революцияси були, капиталистик муносабатлар шакллана бошлади. Францияда юқори табақа барча ернинг эғасига айланди, дехқонлар шахсан озод булсалар ҳам феодал мамлакатлар ниҳоятда қуп эди. Хужалиқдаги капиталистикүклад ниҳоятда секин ровожланди. Францияда 17 ас охири 18 ас бошидаги ижтимоий аъволи классик буржуа сиёсатидан Франциядаги асосчилардан бири булган Пьер

Буагельбер (1647-1714) нинг иктисодий карашларига катта таъсир курсатди. Пьер Буагельбер дворян оиласидан чикан, яхши маълумот олгач, адабиёт билан шугулланади Руан округида судья булди, дехконлар ишини олиб борди, уз кузи билан уларнинг огир ахволлига гувоҳ булди, узини «кишлоқ хужалигининг адвокати» деб атйди. Унинг асосий иктисодий асрлари: «Франциянинг тула тавсифи», «Франция тугрисидаги варака». Уларда Франциянингшу даврдаги огир иктисодий ахvoli тула ёритиб берилган, айникса кишлок хужалигининг оркада колиши сабаблари тугри берилган.

В. Петти иктисодий масалаларни ёритишда табиий фанлар айникса медицина билан фойдаланган.

1882 йилда ёзилган «Пул тугрисидаги бир неча огиз суз» китоби 32 та савол ва жавоб тарикасида Англияда пул чакасини кайтадан зарб этиш масаласига багишланган. Унда Петти меркантилизмдан бутунлай воз кечади ва пулни умумий эквивалент вазифасини бажарувчи махсус товар деб хисоблайди.

В. Петти рентанинг келиб чикиши тугрисида хам мухим кизикарли фикрлар беради рентани абсалют ва диффер рентага булади. Абсалют рента хакида гап борганда бу рента ерга хусусий мулкчилик номоён булади. В. Петтининг «сиёсий арифметика» асари тула равишда унинг вафоти булиб чикди. Бу асар янги фан статистикага асос солди. Бу даврда хали бу тушунчанинг узи йук эди. Петти биринчилардан булиб давлат статистикага хизмати тузиш зарурлиги масалан кутаради ва маълумот тупламининг айрим уйнаилишларини белгилаб берди. Кишлоқ хужалиги манфаатларини химоя килди, дон экспортини чеклашга карши чикди. солик тизимини ислох килиш тарафдори эди.

Меркантилизмдан фаркли равишда, у бойликнинг манбаи алмашув эмас, ишлаб чиқариш деган эди. Алмашув эса ишлаб чиқариш ривожининг шарти сифатидагина каралади. Буагельбер Петтидан холи мустакил равишда кийматнинг меҳнат назариясига асос солди.

5 - Мавзу. Физиократизм иктисодий таълимоти

Режа:

1. Физиократизм иктисодий таълимоти вужудга келишининг шарт шароитлари.
2. Ф. Кенг Физиократизм таълимотининг асосчиси.
3. Физиократизмнинг ютуклари ва хатолари.

Таянч суз иборалар.

1. Физиократлар - юнонча «табиат» ва «Хокимият» сузларидан ташкил топган.
2. Кенг Франсуа- (1694-1774) Франциялик физиократизм окимининг асосчиси, «Табиий тартиб концепцияси», «Соф махсулот», «Унумли меҳнат» тугрисидаги таълимотини яратди.
3. Фермер, фемер хужаликги- хусусий ёки ижарага олинган ерда олиб бориладиган сохибкорлик типидagi хужалик.

Реферат мавзулари.

1. Ф Кенг «Иктисодий жадвал» асаридаги гоёлар.
2. Физиократизм иктисодий таълимоти.

Асосий адабиётлар.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» уқув қўлланма. Тошкент. Фан. 1997.
2. Ядгоров Я. С. «История экономических учений» М. 1997.
3. Бозор иктисодиёти асослари. М Расулов Ўзбекистон. 1999.

1. Физиократлар (лотинча «табиат ва ҳокимият») 18 асрда Францияда ижод этган классик буржуа саноатларининг номоёндаларидир. Физиократлар мактаби феодализмдан капитализмга ўтиш даврида ривожланган.

Физиократизм муҳим томони шуки, улар меркантилистлардан кескин фарқ қилди, ўз тадқиқотларини муомала соҳасидан ишлаб чиқариш соҳасига қўчирдилар. Уларнинг хизмати шундаки, буржуа дунё қараши доирасида капиталнинг таҳлилини беришди. Бу уларни бошқалардан фарқ қиладиган асосий масаласи эди. Аммо физиократлар чиқариш соҳасини фақат ????????? хужалиги соҳаси билан чеклаб қўйган эдилар. Физиократлар қийматни истемол қийматиға, ҳатто табиат маҳсулотига тенглаштирганлар. уларни фақат миқдорий соҳа ишлаб чиқариш жараёнида олинган, истемол қийматларининг ортиқча миқдори (истемол қилингандан ортиги) қизиқтирган.

Бу нарса асосан дехқончиликда аниқ намоён бўлади.

Физиократларнинг унутли ва «унутсиз» меҳнати тугрисидаги таълимоти «соф маҳсулот» тугрисидаги таълимот билан ҳамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг давоми ҳисобланади.

Меркантилистлардан фаркли, улар «соф махсулот» яратувчи меҳнат унумли булади, яъни кушимча кийматини яратади, деган эдилар. Рентани кушимча кийматини яккаю - ягона аниқ шакл сифатида тан олинганлиги сабабли дехкон меҳнат бирдан-бир унумли меҳнатдир, деб ҳисобланади, ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларидаги меҳнат «унумсиз», яъни самарасиз дейилади. Бундан дехкончилик меҳнати бошқа меҳнат турларига қарши қуйиш асоссиздир, чунки ёлланма меҳнат ишлаб чиқаришнинг қайси соҳасида қуйилмасин кушимчалар яратади, демак унумли меҳнатдир. Физократларнинг муҳим хизматларидан бири шуки, улар буржуа дунёқараши доирасида капитал тушунчаси таҳлил этишган. Дехкончиликда қулланиладиган капиталнинг моддий элементларига қишлоқ хужалиги қуроллари ва инвентор уруғ, ходимларининг тирикчилик воситалари ва бошқа киритилган.

2. Феодал тузумга қарши қураш буюси физократлар ва уларнинг асосчиси франсуа кенэнинг иқтисодий таълимотида асосий урини эгаллаган. Франсуа Кенэ (1694-1774) ҳар томонлама кенг билимли олим бўлиб, қамбағол дехкон оиласида дунёга келди. Ёшлигидан медицинага қизиқди қишлоқжарроҳидан дарс олди. Медицина амалиёти унга шухрат келтирди, дворян унвонига эга бўлди. 1718 йили врачлик қасбини олди. 1744 йил медицина доктори илмий даражасига эришди. 1752 йил эса Людовик 15 қонадонида табиблик қилди. Медицина ва биологияга оид қупгина асарлар яратди. Энг муҳими шуки, у 60 ёшда бошлаб иқтисодиёт муаммолари билан бевосита шугуллана бошлади. Кенэнинг дастлабки иқтисодий асарлари; «Фермерлар», «дон», «аҳоли», «солиқлар» қаб. 1758 йил унинг асосий ва энг муҳим асари «Иқтисодий қадвал» дунёга келди. Кенэ бу асарларига физократизм мактаби асосларини яратди, унинг назарий ва сиёсий дастурини таърифлаб берди. Франциядаги қишлоқ хужалигини аҳоли ва уни яхшилаштадбирлари тадқиқотларининг асоси бўлди. Кенг «табий тартиб» қонценциясини илгари сурди, бунда у буржуа тизимини тушунди, иқтисодиёт эркин рақобат асосида ривожланишини бозор баҳосини стихияли узғариши, яъни давлатнинг аралашувини инқор этадиган қараённи қуллаб қуватлади. Иқтисодий ривожланишодамларнинг истак-қохишига боғлиқ бўлмаган, табий қараён эканлигини тан олиш физократларнинг сузсиз илмий ютуғи эди. Бу қонунлар уларнинг фикрича, тарихий бўлмай абадий деб қаралган эди. Шу сабабли ишлаб чиқаришнинг

кон-к шакли табиӣ ва абадий ишлаб чикариш шакли деб хисобланган. Кенэ алмашувининг эквивалентлиги таълимотини илгари сурди, у алмашув ёки савдо бойлик яратмайди, демак алмашув жараёни ҳеч ишлаб чикармайди, деб хисобланган. Ф.Кенэ «соф маҳсулот» тугрисидаги қарашлари асосида жамиятни уч синфга булади; унумли синф (фермерлар) ер эгалари синфи ва «унумсиз» синф (бу синфни саноатчилар синфи деб аталади). Унумли синфга дехкончиликдаги барча ходимлар, кишлоқ хужалиги ишлари, фермерлар яъни унинггача «соф маҳсулот», синф вакиллари эса дехкончиликдан бошқа тармоқларда ишлайди (саноат хизмат соҳаси) ва «соф маҳсулот» яратмайди. Кенэ сиёсий иктисодиёт тарихида такрор ишлаб чикариш жараёнини ва ялпи ижтимоий маҳсулотмуомаласини бутунча қурсатиш учун биринчилардан булиб уриниб қурди. Бу жараён схематик равишда «Иктисодий ҷадвалда» тасвирланган. Унда ишлаб чикарилган тайёр маҳсулотнинг айланиш орқаси қандай тақсимланганлиги қурсатилганки, бунинг оқибатида ишлаб чикаришнинг аввалги ҳолида қайта бошлаш учун шарт-шароитлар яратилади. Шуни таъкидлаш керакки, бу ҷадвалда оддий такрор ишлаб чикариш қоралаб чикарилган ҳолос «соф маҳсулотни» капитал унумли ва унумсиз меҳнат сифатлар тугрисидаги таълимотлари акс этган унда муалифнинг капиталистик ишлаб чикариш усулининг ҳимоячиси сифатидаги синфий позицияси ҳам қуриниб турибди. «Иктисодий ҷадвалда» такрорий ишлаб чикаришни таҳлил қилиш асосида олинган муҳим ҳулоса шундаки, унда айрим олди-сотди актларикараб чиқилмасдан, қуплаб индивидуал актлар синфлар уртасидаги муомалага бирлаштирилган. Анашу синфлар уртасидаги муомала Кенэ тадқиқотининг предмети эди. Кенэ таълимотида бир қанча қамчиликлар мавҷуд, синфлар тугрисидаги ғояда изчилик ва илмийлик йук. Саноатчилар (унумсиз синф) ишлаб чикариш воситаларидан маҳрум этилган ва уларда ишлаб чикаришни қайтадан бошлаш имқонияти йук.

Кенэнинг жадвали иктисодиёт тарихида биринчи марта товар ва пул холидаги моддий нематларнинг макроэкономик занжиридир. Унда гоёлар булажак иктисодий моделларнинг куртаги булиб колди. Смит уз вактида «физократизм тизими канча номукамал булмасин, шу давргача чоп этилган иктисодий гоёлар ичида хакикатга энг якини эди» деб айтган эди. Бу таълимотнинг меркантилизмни инкор килиши, меҳнат билан ер бойликнинг асоси эканлигини тан олиши,

савдо сотикда божхона чеклашларини оилиб ташлашни талиф этиш
нихоятда муҳимдир.

Физиократлар бойлик тугрисида фикр юритиб, бойлик бу
жамият меҳнати билан ҳар йили яратиладиган истемол қийматидир
дейдилар. Капитал ва унинг икки қисмга ажратилиш, такрор ишлаб
чиқариш, эркин соҳибкорлик тугрисидаги гоёлар жамиятнинг
синфларга ажратилиши иқтисодий таълимотнинг ривожига муҳим
қадамдир. Шундай қилиб ҳозирги давр тили билан айтганда;
физиократлар соф бозор муносабатларини қўлладилар барча
фикрларда муқаммаллик этишмас эди.

Бу вазифалар эса кейинги олимлар тамонидан ҳал этилди.

6-мавзу. Адам Смит ва Давид Рикордонинг иқтисодий таълимотлари.

Режа.

1. А.Смит ва Д. Рикордоларнинг гоёлари шаклланишининг тарихий
шарт шароитлари.
2. А.Смит методологияси.
3. А.Смит ва Д. Рикордо таълимоти ва ҳозирги замон.

Таянч суз иборалари.

1. Ишлаб чиқариш омиллари - товарлар ваи хизматлар ишлаб
чиқаришда ишлатиладиган меҳнат сарфлари, ер ва капитал.

2. «Куринмас кул»- бу объектив иктисодий конунларнинг стихияли харакати.

Реферат мавзулари.

1. А Смитнинг иктисодий гоялари
2. Д. Рикордонинг иктисодий таълимоти.
3. А Смит ва Д. Рикордо таълимоти ва хозирги замон.

Асосий адабиётлар.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» Укув кулланма: Тошкент, фан. 1997 й.
2. Ядгоров Я.С. «История экономических учений», М. 1997 й.
3. Ш. Шодмонов, Т. Жураев «Иктисод назарияси» Тошкент, 2000 й.
4. «Узбекистон миллий энциклопедияси», Тошкент 2000й.

1. XVIII асрнинг иккинчи ярмида классик иктисодий мактаб британиялик олимлар А.Смит ва Д. Рикардо асарларида энг юксак чуққига кутарилди.

Бу ҳол тасодифий эмас эди, чунки бу олимлар яшаб ижод этган даврда Англия жаҳонда энг ривожланган ва саноатлашган давлатга айлана бошлади, иктисодий ва ижтимоий ҳаётда капиталистик муносабатлар ҳал қилувчи уринларни эгаллади. Мамлакатда қишлоқ хужалиғи ривожланиб, саноат ҳам тез ушиб, ташқи савдо фаоллашиб борарди.

капитализмнинг дастлабки жамгарилиш натижасида ҳосил бўлган пул капитали (манбалари; эксплуатация, ерларнинг деҳқонлардан тортиб олиниши, айниқса нозқивалент савдо, мустамлака сиёсати, босқинчилик урушлари) саноат ва қишлоқ хужалиғига қуйила бошлади.

Англия индустриал аграр давлатга айланди. Мануфактуралар сони ошди, ишчилар сони қупайди, уларнинг аҳоли оғир бўлиб

каттик эксплуатацияга дучор килинди. Аср уртасида Англия бошқа мамлакатларга нисбатан мануфактурадан фабрикага утишга якин турар эди. Феодализм давридаги бир канча партия ва чекланишлар, конунлар давр талабига жавоб бермай куйди, уларни борлиги капитализм ривожига тускинлик килар эди. Англия саноат буржуазияси эркин сохибкорлик фаолиятини кучайтиришни, феодализм колдикларини тугатишни талаб киларди.

Шу сабабли буржуазия синифи янги капиталистик ишлаб чиқариш усулини илмий жиҳатдан тула тахлил киладиган иктисодий таълимотларга мухтож эди. Шундай килишб XVIII асрда иккинчи ярми XIX асрнинг биринчи чорагида Буюк Британияда бошқа давлатларга нисбатан иктисодий гоёларнинг ривожланиши учун кулай шароитлар юзага келди, бу гоёлар А.Смит ва Д.Рикарда таълимотларида уз аксини топди.

Бу тадқиқотлар аслида буржуазия мафкурасини химоя килган булса ҳам, аммо улар уз асарлари ва яратган таълимотларида бу тузумнинг барча фаолиятини тула туқис мақулламадилар, уни буёб курсатишга уринмадилар, бу жамиятдаги илгор томонларни курсатиш билан бирга ундаги купгина карма-каршилиқ ва нуқсонларни очиб ташларидар, ишчилар синифига, уларнинг ахволига ачиниш ва хайрихошлиқ муносабатида булганлар. Улар томонидан яратилган таълимот инглиз классик иктисодиётида асос булди ва жаҳон иктисодиёт фикрига катта таъсир курсатди. Бу олимлар узларидан аввалги меркантилизм илк классик мактаб ва физиократизм гоёларини мукамал урганиб шулар асосида янги иктисодий мактабнинг шаклланишини ниятсизга етказдилар. Аслини олганда улар бозор иктисодиёти асосини яратдилар.

Бозор тизимида барча эркин бозор талаблари доирасида сохибкорлик билан ихтиёрий шугулланадилар, аналар ёки кимларнингдир буйруги буйсунадиган ҳолда иш юритмайдилар. Бу тизимда ҳар бир инсон ерни эркин сотиб олиши ёки сотиши мумкин. Шундай килиб, бозор тизими бир томондан турли кийинчилик ишончсизлик, азоб уқибат сабаби булса шу вақтнинг узида тараккиёт, инсоният ва ютуқлар манбаи ҳамдир. Саноат инқилоби иктисодиёт ва ижтимоий ҳаётда кескин узғаришларг олиб келди. Ж.Уатт (1782 йил) буг машинасини ишлаб чиқди, туқимачилик ривожланди. Аста кесин капитализм ҳаёт даражасининг уқишига олиб келди, моддий неъматлар, турли

систематик равишда доимо купайди, сифати яхшиланди, энг мухити бу имкониятларнинг жамиятнинг аксарият кисми фойдаланди. Бундай жараён илгари ҳеч ҳам булмаган эди.

2 савол. Адам Смит (1723-1790) Шотландияда божхона чиновлиги оиласида дунёга келди. Глазго ва Оксфорд Университетларида таълим олди. У ерда фалсафа, адабиёт фанлари билан бирга физика ва математикани ҳам урганди. Глазго Университетида профессор лавозимига сайланди, кейинчалик ижтимоий фанлар кафедрасини бошкарди.

1759 йили узида биринчи «Ахлокий ҳиссиёт назарияси» китобини яратди аммо у 1764 йилди Университетдаги ишини ташлаб, бир инглиз аристократининг оиласига тарбиячи бўлиб келди, у уз тарбияланувчиси билан европа буйлаб саёхатга чикарди ва физократлар Ф.Кенг , А.Тюрго ва бошқа таникли прогрессив олимлар билан учрашди, уларни ишлари билан танишди.

Бу учрашувлар олимнинг дунёкаришини такомиллаштишга катта таъсир килди. У 1766 йилда уз юртига қайти ва узининг бош асари «Халklar бойлигинеинг табиати ва сабаблари тугрисидаги тадқиқот » ни ёзишга киришди, бу асар 1776 йил Лондонда чоп этилди. А Смитнинг бу асари 5 китобдан иборат бўлиб,

1. Қиймат ва қушимча даромад муамолари тадқиқ этилди.
2. Капитал жамғарилишининг шаклланиши даврида Европанинг иктисодий ривожланиши.
3. Капитализм тараккиётининг тарихий шарт шароитлари.
4. Меркантилизм ва Физиократларонинг таълимотига муносабати
5. Давлат молия тизими тадқиқ этилди.

Бу ажойиб асар А. Смит тириклиги давридаги 5 марта такроран нашр этилди. Бу асардаги хулосалар кенг жамоатчиликни факат Англияда эмас, балки чет элрда ҳам қизиқтириб қолди. Асар феодализм қолдиқларини тугатиш учун қимматли қурол бўлди. Янги капиталистик, яъни бозор иктисодиётининг классик таълимоти яратилди.

А Смит методологияси.

Олим уз асарлари ва тадқиқотларида одамлар мбаъзи бир шундай табиий хусусиятларга эгаки, улар ижтимоий тузумга боғлиқ эмас, деган хулосага асосланади. Ана шундай хусусиятлардан бири-эгоизм бўлиб, одамлар уз хужалик фаолиятларида унга амал

киладилар. Хар бир одам уз шахсий манфаатларини кузда тутати, аммо бу ҳолатда куп бошка ҳолатлардаги каби, у куринмас куп томонидан унинг ҳам булмаган махсад сари йуналтиради. «Куринмас кул»- объектив иктисодий конунларнинг стихияли ҳаракати. Бу конунлар одамларнинг хохиш иродасидан катъий назар, одатда унга карама -карши ҳаракат килади. Хар бир одам купрок фойда олиш учун капитални иложи борича кулай ишга жойлаштиришга уринади, чунки у жамиятнинг эмас, балки аввало узининг шахсий манфаатини кузлайди.

Шундай килиб, Смитнинг таърифи буйича фойда кетидан кувиш ва ракобат бутун жамиятга наф келтиувчи фаолият деб караларди.

Демак жамиятга наф келтирувчи фаолиятни бирор ҳаракат билан чекламаслик керак, деган хулоса чикаради. Бу тамойилга кура куйидагилар таклиф этилади:

1. Ишчи кучининг эркин ҳаракати.
2. Савдода тула эркинлик.
3. Саноат ва ички садони ҳукумат томонидан тегламентация килишга катъий каршилиқ.
4. Эркин ташки савдо.

Олимнинг бу гоёлари кейинчалик тула амалга ошди. А. Смит капиталистик жамиятни табиий тузум билан бир деб тушунган, шунинг учун капиталистик муносабатлар абадий деб изохлайди.

«Мехнат таксимооти ва пул тугрисидаги таълимот»

А. Смит яшаган мухит олимнинг тадқиқотларига катта таъсир курсатди.

Бу давр Англия манафактура ниҳоятниҳоятда ривожланган ва саноат инкилобига дастлабки қадамлар куйилган пайт эди. Шу сабабли А. Смит манафактура даврининг умумлаштирувчи иктисодчиси булиб колди. Уз даври учун мос равишда у манафактурани ишлаб- чиқаришнинг энг прогрессив, энг илгор шакли деъ баҳолади, унинг тарихан уткинчилигини тушунмади, бу албатта шароитнинг таъсиридир.

А. Смитнинг иктисодий карашлари асосисда шундай гоё ётадики, яъни жамият бойлиги ишлаб чиқариш жараёнида мехнат туфайли пайдо булади.

А. Смит мехнатни барча соҳаларда (саноат, кишлок хужалиги, хизмат курсатиш соҳаси) бойликнинг асоси деб билди, капиталистик ишлаб чиқаришнинг манафактура боскичини тахлил килиш асосида

иутисодий прогресснинг мухим омили меҳнат таксимотидир деган хулосага келди.

Мисол: бирор кийим тикиш мануфактурадаги меҳнат таксимотини мисол килиб у ердаги ишчиларнинг ихтисослашуви ва меҳнат таксимоти ишлаб чиқаришни ва меҳнат унумдорлигини оширишга имкон беради дейди.

Ундан ташқари ишчиларнинг бир хил ишни доимо такрорлаши туфайли маҳсулотнинг сифати яхшиланди, бу эса товарнинг баҳоси, рақобат қувватини оширади дейди. Шундай килиб, А. Смит манафактурада меҳнат таксимотининг роли ва машина саноати сари ривожланиш тенденциясини тугри яратган.

Смит товар дунёсида пулнинг стихияли равишда, узок ривожланиш жараёни натижасида ажралишни курсатиб берди. Пулнинг пайдо булиши айрим талантли одамларнинг кашфиётига боғлаш мумкин эмас дейди. Смит пулнинг муомала воситаси функцияси функциясини алоҳида таъкидлайди. У пулни тактик қурол булиб, иқтисодий жараёнларни енгиллаштиради, уни «муомалани буюк гилдираги» деб баҳолайди. А.Смит олтин ва қумуш пулларни қогоз пуллар билан алмаштириш мақсадга мувофиқ, уни эса банклар чекланган миқдорда чиқариши зарур деб ҳисоблаган.

А. Смитнинг қарашларида анча қалқашликлар бўлса ҳам, лекин у пул ва кредитни ишлаб чиқариш асосида чиқарди.

А. Смит кийматнинг меҳнат назариясини В. Летишга нисбатан анча чуқур ва туларок ишлаб чиқди.

Кийматнинг ягона манбаи ва охириги улчови шу товарни ишлаб чиқариш учун сарфларган меҳнат булиб, бу меҳнат сарфлари жами учун зарур уртача сарфга тенгдир.

Меҳнат кийматининг ҳақиқий асоси эканлигини уринди.

Аммо Смит меҳнатнинг 2 ёклама характери, яъни абстракт ва конкрет меҳнат борлигини тушунмади.

2) Смит капитализмга ҳос яна бир киймат -даромад назариясини уйлаб топди, бу ерда даромад иш ҳақи даражаси, фойда ва рента билан аникланади.

«Даромадлар тугрисида таъминот».

А.Смит капиталистик жамиятнинг синфий структурасини ишлаб чиқариш воситаларига бўлган муносабатига қура 3 синфга бўлади: ишчилар; капиталистлар ва ер эгалари.

Хар бир синф узининг асосий даромадини: ишчилар иш хаки, капиталистлар фойда, ер эгалари эса рента оладилар.

Иш хаки, яъни ишчининг даромади Смитнинг фирича меҳнат маҳсулоти булиб, меҳнат учун туланадиган табиий мукофотдир дейди.

А. Смит буржуазияга ишчилар синфининг кошшоклиги унинг манфаатларига карама-карши эканлигини уктиради ва хатто фойда камайган холда ҳам иш хаки ошиши мумкинлигини курсатиб берди. Буржуазия бу фикрга айникса кейинги пайтларда катта этибор берди ва Смитнинг уғитларига кулок солди. Кийматнинг меҳнат назариясидан келиб чикиб, фойда ёлланма ишчи меҳнатига туланмаган маҳсулотдир деган хулоса чикаради.

А.Смит карама каршилиқ келиб чиқишининг хақиқий сабабини аниқлашга яқинлашган, чунки фойда капиталист билан бвосита боғланган, бунда ишчи уз меҳнат самарасини капиталист билан булишишга мажбур булади.

Ишчига ҳосил қилган товарнинг бир қисми тегади ҳолос. Қолган қисмини капиталист фойда сифатида олади. Амалда фойда карама-каршилиқдир. Смит карама-каршилиққа илмий изох бера олмайди ва унинг пайдо булиш механизмининг тушунмади. У фойда барча авонсланган капитал туғйли тугулади деб уйлайди.

Смит рентани ижара хақидан ажратган ва кийматнинг меҳнат назарияси асосида рента тушунчаси унда булмаган.

«Унумли ва унумсиз меҳнат тугрисидаги таълимот».

Смит бу масалани анча мукамал таҳлил этган. Физократларда кийматнинг манбаи у ёки бу меҳнат шақиллари эмас, қайси соҳада булишининг фарқи йук балки умуман меҳнат эканлигини курсатиб берди.

Смит саноат капиталини ҳам унумли деб уктиради (бу унинг прогресс томони). У совдо капитали ҳам унумли деб ҳисоблайди, чунки у саноат капиталидан ажралиб қолган эмас, Балки моддий ишлаб чиқариш соҳасида яратилган к\к - савдо фойдасининг манбаидир. Оддий товар хужалигида капитал категорияси йук. Капитал жамғариш жамияти бойигини оширишнинг бош шартини деб элон қилиниди. Унда асосий рол тежамкорликка қаратилади, ноурин

сарф-харажатлар танкид килинади, яъни харажатнинг даромаддан ортикча булишига карши булган.

А.Смит эркин ракобат давридаги Буюк Британиядаги иктисодий сиёсатни асослашга катта этибор беради.

У ишлаб чиқарувчилара катта иктисодий эркинлик таъминлашни давлатнинг иктисодий ҳаётига аралашмасликни талаб қиларди.

Давлат молиявий фаолиятига алохида аҳамият берилган. Смитнинг уз асарининг бешинчи, охирги китобини давлатбюджетига, давлат қарзларига бағишлаган. Смит замонавий давлатнинг солиқ сиёсатининг назарий асосларини яратди. Солиқлар фуқароларнинг қучи ва имкониятларига мос тушиши, солиқ имкони борица арзон, унинг шакли ва олинис вақти эса туловчи манфаатига мос қелиши зарур.

Смит меркантилизмга, шу билан бирга савдодаги қечлашларга қарши эди. Олимнинг сиёсати феодализм қолдиқларига катта қарба қулди. Олимлар Смитга баҳо қериб «илғор буржуазиянинг буюқ идеологи» қеган эди. Леқин у аслида бозор иктисодиётининг мафқурақиси сифатида ном қикаради.

1. Инглиз қлассик иктисодий мактабининг машҳур намоёнқаси Д. Рикардо (1772-1823) Петти ва Смитнинг иктисодий қояларини янада ривожланқирди. У Лондонда буржуа қаллоли оиласида туғулди. Буржуа қаллоли математика уқитувқиси қулди. 2 марта полиция бошлиқи этиб сайланди. 1819-1823 й. Англия парламентининг азоси эди. Парламент минбаридан узининг илғор иктисодий фикрларини тарқатиш мақсадида қойқаланди, эркин савқони талаб этди. Унинг қастлабқи асарлари қул ва қойқаланди, эркин савқони талабэтди. Унинг қастлабқи асарлари қул ва қул муомаларини таҳлил қилишга бағишланди. «Олтин бақоси туғрисида уқ қат»(1809), 1817 йил унинг асосий асари «Сиёсий иктисод ва солиқ солишни бағишланиши» қоп этилган. 1823 йил ёзилган «Миллий банк тузишни режаси» улғандан кейин қоп этилган. Д. Рикардо Смитнинг қояларини қуллаш билан бирга унга қарши фикрларни қам илқари сурди. Капиталист ва ишқиларнинг манфаатлари бир-бирига қарама-қарши эканлиқи очиб берди.

У қаммани қизикқирган энг асосий муаммоларга қавоб қеришга қаракат қилди. У қамият моддий бойлиқи усиши уқун ижқимоий ишлаб қикариш ва тақсимотнинг қандай шароитлари энг қулай ва опқимал қеган масалага туқталади. Д. Рикардо яқона иктисодий

коцепция асосида пул муаммоси ва кредит, халқаро иқтисодий муносабатлар, солиқ ер рентаси, харқаро меҳнат тақсимоти тугрисида фундаментал фикрлар берди.

Смитдан кейинроқ яшаган Д. Рикардо саноат инқилоби натижаларини тулароқ тушунди, унинг фикрлари теран бўлиб, классик иқтисодни ниясига етказди; у саноат даврининг иқтисодчиси эди (Смит макуф.давр.ик)

Сиёсий иқтисоднинг асосий вазифаси «ер масулоти» яъни миллий даромад ва миллий бойликни уч асосий синф уртасида тақсимот қонунларини аниқлашдан иборат. Бу Рикардо ютуғи, лекин хотоси шундаки, тақсимот усулини моддий немадларини ишлаб чиқариш усули билан боғлиқ қилиб қўйган. Рикардо қиймат қонуни ишлаб чиқаришда Смит ҳулосасига суянди. У товарнинг 2 фактор истеъмол ва алмашув қийматларини янада аниқроқ урганди.

Фойдалиқ (истеомл қиймат) алмашув қийматининг зарурий шарт, аммо унинг уллови була олмайди. Барча товарларнинг алмашув қиймати уларни ишлаб чиқаришга кетган меҳнат сарфи билан аниқланган. Рикардо яъни меҳнатни қиймат билан яратувчи маҳсулотнинг табиий хусусияти ва бу жараён барча ижтимоий тузумга ҳос деб уйлади.

Рикардо иш ҳақи, фойда ва рента масалаларини ечишга катта ҳисса қўшди. У меҳнатни товар деб (асли ишчи қўчи товар) меҳнатнинг бозор баҳоси ҳисоблади. У капитал деб ишлаб чиқариш воситалари ва капиталистнинг ишчиларга иш ҳақи сифатида харажатларни қўрган. Унингча, ибтидоий овчи ва балиқчи капитал эгаси балган (Бу ал. хат). Рикардо ер рентасини таҳлил қилишда муҳим ютуқларга эришди. У рента назариясини қийматнинг меҳнат назариясига асосланиб текширди. Рентанинг манбаини ернинг қандайдир соҳиблиги (эғалиги) эмас, балки маълум қўлай муносабатлар шароитида ерга қилинадиган меҳнат ҳисобланади.

Ер ресурслари чекланган бўлиб, унучдолиги ва Жўйлашуви турлича, бўлган ерлар ишлатилиши туфайли қишлоқ ҳужалиги маҳсулотларининг қиймати ёмон қчастқалардаги меҳнат сарфлари билан аниқланади.

Бундай ерлар соҳибқўрига уртача фойда беради ва рента бермайди. Нисбатан яхшироқ ерларда эгаси томонидан олинади. Рикардо бу ерда диференциал рента ҳосил белишини қўрсатиб берди. Хусусий мулкчилик шароитида ёмон ерлар ҳам рента қелтириши

мумкинлигини у инкор этди, лекин шундай рента бор, у абсалют рента булиб, уни К.Маркс атрофлича урганган.

Рикардо пул ва пул муомаласи масалаларига этибор килди, У дастлабки асарларида пулни муомаласи ички кийматига эга булган товар деб караган. Рикардо пулнинг хусусияти шуки, у алохида товар, бошка товарларнинг киймат улчови ва муомала висотаси сифатида харакат килади, дейди. Рикордо эркин савдо тарафдори булган, меркантилизмдан фаркли равишда товар чикариш товар киритишдан ортик (экспорт кам, импорт куп) булишидан мамлакатдан олтин чикиб кетишидан хавфсирашга хожат йук дейди, чунки эркин импорт автоматик равишда олтин муомаласи бахо узгаришин тартибга солади ва иктисодий тенглик таъминланишига ёрдам беришига ишонч комил эди.

Рикордо Англиянинг ташки алокалари иктисодиётда катта роль уйнашини алохида урганади. У биринчи булиб, айрим товарларни ишлаб чикаришда халкаро меҳнат таксимооти ва ихтисосолашувининг фойдалилигини исботлаб беради. А. Смит ва Д. Рикордо Англия буржуа классик сиёсий иктисоднинг буюк ва сунгги намоёндалари эдилар. Уларнинг асарларида буржуа сиёсий иктисоди энг юксак чуққига кутарилди ва жаҳон иктисодий тафаккурига ижобий таъсир курсатди. Уларнинг гоёлари Сей, Сисмонди ва кисман, Мальтус томонидан давом эттирилди, аммо гоёларга катта бирор янгилик киритилмади.

Классик иктисодиётнинг пойдевори кийматнинг меҳнат назарияси асосига курилган. Бу таълимот даромадларни таксимлаш назариясига ҳам асос деб каралган. А. Смит уз иктисодиёт фанини хар томонлама тула туқис тахлил этиб, хозирги давр тили билан айтганда бозор иктисодиётининг ва таълимотининг мохияти кискача куйидагилардан иборат:

Танлов ва тадбиркорлик эркинлиги.

Бахоларнинг ёркинлиги.

Ёркин ракобат.

Мулк шаклларининг турли- туманлиги ва уларнинг конун олдида баробарлиги.

Давлат имкони борица иктисодиёт масалдаларига кам аралашуви.

Уларда бозор тизими капитализмнингасосий фалсафасига айланди. Бу тамойиллар назарий жихатдан буюк кашфиёт эди ва муҳим янги жамиятнинг иктисодий сиёсатида кулланилиб самарали

натижалар беради. Бу нахзарий асос хозир хам уз кусчини йукотган эмас.

7-Мавзу. «Капитализм амайда буржуача
танкиднинг вужудга келиши »

Режа

1. Капитализмни майда буржуача танкид вужудга келишининг ижтимоий-иқтисодий шароитлари
2. С. Сисмондининг иқтисодий карашлари.
3. П.Ж.Прудоннинг иқтисодий концепцияси.

Таянч суз иборалар

1. Сисмонди Шарль - (1773-1842) Женевада тугилган, майда ишлаб чиқариш иқтисодининг асосчиси.
2. Прудон Пьер Жозеф- (1809-1865) Франциялик майда ишлаб чиқариш иқтисодчиси ва социологи.
3. Аполотика - бирор гоё ёки таълимотни хато булса ҳам куркура хомия қилиш.

Реферат мавзулар

1. С. Сисмондининг иқтисодий карашлари.
2. П. Ж. Прудоннинг иқтисодий концепцияси.

Асосий адабиётлар

1. «Иқтисодий талимотлар тарихи» Т. «фан» 1997
2. Ядгоров Я. С. «ИСТОрия экономических учений» М. 1997

1. Капитализмини майда буржуа танкид вужудга келишининг ижтимоий - иқтисодий шароитлари.

XVII-XIX аср бошларида саноат тунтариши катта ижтимоий иқтисодий узгаришларга олиб келди. Пролетариат билан буржуазия жамиятнинг асосий И синфлар булиб қарор топди. Машина ишлаб чиқарш вужудга келди, ижтимоий зиддиятлар кескинлашди. Пролетариатнинг қашшоқлиги, ишсизлик, ижтимоий ишлаб

чикаришнинг тартибсизлиги ижтимоий табакаланиш кучайди. Капиталистик такрор ишлаб чикариш аста секин майда буржуазининг ижтимоий негизларини купора бошлади. Капиталистик ривожланишдан оркада колган майда товар ишлаб чикариш устун булган шароитда саноат тунтариши даврига кираётган мамлакатларда пролетариат томонига утиб, буржуа тузумини танкид килишда, унга майда буржуачамезонни нисбат берган йзувчиларнинг пайдо булиши табиий бир хол эди. Майда буржкacha сиёсий иктисодни яратган кишилар хаёлпараст социалистларга ҳам шунингдек буржуа классик мактабига баббаравар карши турувчи таълимот илгари суришга интилдилар. Майда буржуа назоратчилари капиталистик жамиятнинг майда товар ишлаб чикаришини сикиб чикариш, ёлланма кулликни кенгайтириш билан боглик булган купгна белгиларни танкид килдилар. Бирок хусусий мулкчиликни, сохибкорликни ва шу кабиларни танкиддан ташкарида колдирдилар. XIX асрнинг биринчи чоранинг иктисодий таълимотлардаилк бор ишчилар синфининг ахволи. Асосий муаммо килиб ажратиб курсатила бошланди. Чунки айна мана шу даврдан бошлаб саноат ишчилари расман шаклланди ва уларга хос муаммолар кузга ташланди.

Майда буржуазиянинг ижтимоий иктисодий мавкеи улар яратган сиёсий иктисоднинг зиддиятлилиги ва ноизчиллигини олдиндан белгилаб куйган эди, унинг ривожига бир неча кузга ташланди. Агар биринчи мактаб хали капитализмдан воз кечиши орзу килган, уни чеклаб куйишга интилган пролетариатнинг кулфатлари хусусида астойил куз ёши килган булса, иккинчи мактаб капитализм ислох килиш лойихасни илгари суриб , хаммани буржуаларга айлантормокчи булган, у «кичик капитализм» тарафдори эди. Майда буржуа назариатчилари хаёлпарастнинг гоёларига арши курашдилар, маркисизм таълимоти оммалашувига каршитлик килишга уриндилар. Биз ушбу бобда мана шу мактабнинг асосий вакиллари С. Сисмонди, П. Прудон ва К. Родбертуснинг иктисодий таълимотларига хос хусусиятлар, уларининг услубияти билан якиндан танишасиз.

Бу оким узок давр мобойнида турли мамлакатлардаги иктисодий карашаларнинг шаклланишига катта таъсир утказиб келди. Хозир ҳам реформистлар ва ревизионистлар концепцияларининг баъзи бир нусхаларида майда буржуа сиёсий иктисоднинг асосий тезислари такрорланмокда.

2 С. Сисмондининг иктисодий карашлари

Жан Шарль Леонарди Сисмонд Леонард де Сисмонди (1773-1842) Швецарияда тугилган, Француз классик сиёсий иктисодининг асосчиларидан биридир. У мутаъбар протестант патсор оиласида тугилиб вояга етди. Протестантлар коллегиясини битириб чикди, Женева университетида укиди. Сийсат билан унчалик уп вақт шугуллангани йук, Франция маънавий ва сиёсий фанлар академиясининг аъзоси этиб сайланди. С. Сисмонди иктисод ва тарих фанлари соҳасида катта ишлари амалга ошириб, бой илмий- адабий мерос килдирди. «Тоскани кишлок хужалигининг куриниши» (1801й), «Савдо бойлиги ёки сиёсий иктисод принциплари ва уларнинг савдо конучилигида кулланилиши тугрисида» (1803й), «Италия республикасининг тарихи».

(1807й), 1818м йилда эса «Эдинбург энциклонецияси» учун «Сиёсий иктисод» мақоласини тайёрлади, лекин «Сиёсий иктисоднинг янги ибтидолари ёки бойликнинг аҳоли нуфузига муносабатлари тугрисида» (1819й) китобнинг нашр килиниши унинг шухратини янада оширди.

Кейинги йилларда «Сиёсий иктисоддан этюдлар» (1837й) ва фундаментал тарихий асарлар ҳисобланган «Французлар тарихи» (31том), «Рим империяси кулашининг тарихи», «Италия озодлиги тикланишининг тарихи» ва бошқа асарлари нашр килинди. С. Сисмонди гоёларининг шаклланиши, саноат тунтарилиши даври билан, шунингдек майда ишлаб чиқарувчиларнинг иктисодий кучсизланиши билан боғлиқ бўлиб, бу эса уз навбатида капитализмнинг феодализм устида, йирик машиналашган ишлаб чиқариш устида галабасини англатар эди. С. Сисмонди майда буржуа позицияларида туриб, капитализмни танқид қилиб майда товар ишлаб чиқаришга қайтаришни орзу қилди. «Сиёсий иктисоднинг янги ибтидолари ёки бойликнинг аҳоли нуфузига муносабатлари» (1819й) китоби унинг шухратини оширди. С. Сисмонд одамлар бахт ва тенгликни таъминлаш учун бирлашдилар, деган фикрга асосланади. У майда ишлаб чиқаришни кукларга қуариб мактайди, меҳнаткашларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга интилади, ҳаммага ҳамдардлик билдиради, фабрикага оид қонунларни табриқлайди, болалар меҳнатининг эксплуатация қилинишини қоралайди. Капитализмни ижтимоий адолатдан маҳрум бўлган жамият деб муълум қилди. С. Сисмонди иктисодий қарашларининг системасида дарамад тугрисидаги таълимот алоҳида урин оишини китоб номининг

узиёк курсатиб турибди. Каптални, кризисларни, махсулотни реализация килиш масалаларини танкид этади, жамият узгартиришнинг майда буржуача дастури (программаси) ни илгари суради.

А. Смитнинг таълимотида меҳнат киймат ва бойликнинг бирдан бир манбаи деб таҳлил килинган эди. Зарур иш вақти тушунчаси биринчи бор жорий этилди. С. Сисмонди пул ички кийматга булган меҳнат махсулотидир ва шу сабабли кийматнинг умумий мезони тарзида намоён булади, деган тугри хулосага келди. Пулнинг кадрсизланиши ортикча коғоз пуллар муомалага чиқарилиши ҳаддан ошиб кетишининг натижаси, деб талкин этилади. Аммо у пулнинг вужудга келиши жараёнини, унинг вазивасини тадқиқ этмайди. С. Сисмонди истеъмол киймат уртасидаги зиддиятни кура билган бўлса ҳам, аммо унинг моҳиятини тушунмайди. У киймат четга чиқишини киймат қонунининг бузилиши деб ҳисоблайди.

3. Прудоннинг иқтисодий концепцияси

Пьер Жозеф Прудон (1809-1865) - француз публицисти, майда буржуа иқтисодчиси, камбағал қосиб оиласида туғилган. Моддий жихатдан ночорлиги сабабли коллеждаги ўқишни битира олмаган, шерик ҳамкорининг маблағи ҳисобига кичик бир босмаҳонани ишлатган, зур бериб ўз маълумотини ошириш билан шугулланган, илм-фанни урганишни аввало муҳтожликдан қутилиш усули деб билган. К. Маркс шундай деб ёзган эди: «Прудон жанобларибошдан - оёқ файласуф, майда буржуа иқтисодчиси, жамиятнинг ривожланишида майда буржуа ўз мавқеи тақозоси билан бир томондан сацилист бўлиб қолса, иккинчи томондан иқтисодчидир, яъни йирик буржуазиянинг савлатидан унинг кузи камашди ва халқнинг ўқубатларига ачинди. У айни вақтда ҳам буржуа, ҳам халқдир». Прудон феодализмга қайтиб бўлмаслигини тан олди, у майда ишлаб чиқаришни саклаб қолишни тақлиф қилади. Прудон қарашларининг бутун системаси реформизм, ишчилар синфига душманлик руҳи билан сугорилгандир.

Прудон - пролетариатнинг ўз сиёсий ва иқтисодий манфаатлари учун курашига қарши. У ишчиларнинг иш ташлашларини гайриқонуний деб эълон қилди.

Прудон аввалига капитализмнинг танқидчиси бўлиб майдонга чиқди. «Мулкчилик нима?» деган асари унга зур шухрат келтирди (1840й). К. Маркс бунини унинг энг яхши асари деб баҳолади. Бу асарда

хали Прудоннинг амалий программаси баён килинмаган эди. Шу сабабли Прудон -илгор мутафаккир деган фикр тугилди. Бир неча дабдабали иборалар туфайли Прудон капитализмни ислох килишнинг амалий программасини ишлаб чиқишга, сиёсий курашнинг беҳудалигига, давлат ҳокимиятига эҳтиёж йуклиги тугрисидаги анархиячилик карашларини асослашга уринди. Франция ҳукмдорлиги узининг сиёсий хайрихоҳлигига ишонтирашга уринди.

Прудоннинг назарий карашларига хос хусусиятлар куйидагилар:

1. Субъективизм ва идеализм
2. Иктисодий қонунлар объективлигини инкор этиш.
3. Эклетизм (фикрлар қоришмалилиги).
4. Мантикий тарихийликдан ажралиб қолиши.
5. Иктисодий қучлар: меҳнат таксимооти, рақобат, айрибошлаш, кредит, мулкчилик каби маъхум назарияларнинг маъжудлиги.
6. Айрибошлаш нуқтаи- назаридан адашиш.

Прудон сиёсий иктисодни «Ақл зақоватнинг адабий қонунлари» тугрисидаги фан деб билади, иктисодий ҳодисаларга немис файласуфи Гегелнинг идеалистик диалектикаси нуқтаи назаридан қарайди.

У иш ҳақининг ҳаракати қонуниятларини ҳам реакцион ва ғайриилмий позициялардан туриб баён этади. Прудон ишчиларнинг иш ҳақи ошириш учун курашига қарши чиқади, чунки бу нарса нарх навоининг ёппасига қутарилишига ёки муҳтожликнинг қучайишига олиб боради эмиш.

Прудон ёлланма ишчини эксплуатация қилиш механизмини тушуна олмайди. У капитан билан маҳсулотни айнан бир нарса деб талқин этиб бутун капиталининг ҳаракатини унинг процент келтирадиган қисми ҳаракатидан иборат деб талқин этади. Ссуда капиталининг ҳаракатини Прудон қарз олувчи уртасидаги битим деб ҳисоблади. У маҳсулотнинг бир қисминикапиталист ушлаштириб олишининг ишлаб чиқариш чиқимлари энига капиталдан фойдаланганлик назарий системасида процент меҳнатни эксплуатация қилишнинг асосий шакли тарзида намоён бўлади. Шу билан бирга у процент ёнма-ён ишчини эксплуатация қилиш механизми уртасидаги узаро алоқани тушунмайди.

Прудон «белгиланган қиймат» назариясини узининг бутун иктисодий негзи деб ҳисоблади. Бунда классик мактабидан узиб кетиш пинҳона истагини эмас, шу билан бирга ижтимоий

узгаришларнинг йулларини белгилаш истаги ҳам намоён булди. Товар ишлаб чиқаришни Прудон инсоний озодликнинг ва ҳар бир киши шахсий мустақиллигининг чуққиси деб билади, майда буржуа назариётчисибулган Прудон бозор механизмининг баъзи бир салбий жихатларини: молларнинг қалашиб кетишини, номуносибликни, хонавайрон булиш ва шу қабилаарни тан олади Прудон асосий иқтисодий зиддиятларни «қиймат» нинг зиддиятлардан: иқтеомол ва айрибошлаш қиймати гоёларидан иборат деб билади. «Белгилаб ёки сунъий» қиймат мурасага келтирувчи тимсол булиб қуринди. Бундан қиймат айрибошлашда вужудга келади. У товарнинг ижтимоий бойлик тарқибига бемалол кириб боришини билдиради. Пролетур таълимотининг асосчилари Прудоннинг майда буржуача реформизмига (ислохатчилиги) қарши мурасасиз қурашдилар. Уни пролетариатга душман ва революцион ҳаракатга ҳалакид берувчи бир оқим деб фаш қилдилар. Бу қурашни К Маркс 19 аснинг 40 - йиллари урталаридаёқ «Фалсафа қашшоқлиги» асарини тайёрлашдан бошлади ва Марксизм ривожининг кейинги даврларда ҳам шу қураш давом этди.

Прудон фалсафада Гегелдан, Сиёсий иқтисодни эса А. Смит билан Д. Рикордолардан юқори қутарила олмади. Унинг ижтимоий дастурлари мафқураларни йуналишни фаш қилишда алоҳида вазибалар келиб қикда Прудонизм майда буржуа муҳитига ва унинг пуч ҳаёлларига таяниб, узлуксиз равишда узгариб борувчи шароитларга мослашаверди.

8-мавзу. Классик иқтисодий мактабга альтернатив
гоёларни пайдо булиши.

Режа

1. Францияда вужудга келган Ж.Б. Сейнинг иқтисодий
таълимоти «Сей қонуни»

2. Т.Р. Мальтус ва унинг «Нуфус назарияси»

Таянч суз иборалари

1. Сей Жан Ботист-(1767-1837) Француз иктисодчиси, классик мактабга карши.
2. Протекционизм-лотинча, давлатнинг миллий иктисодиётини чет эл рақобатидан ҳимоя қилишга қаратилган иктисодий сиёсат.
3. Ишлаб чиқаришнинг уч омили-меҳнат, капитал, ер.

Реферат мавзулари.

1. «Сей қонуни».
2. Т.Р. Мальтус ва унинг «Нуфус назарияси».

Асосий адабиётлар.

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» Тошкент. Фан. 1997й.
2. Ядгаров Я.С. «История экономических учений» М. 1997й.
3. Улмасов А. «Иктисодиёт асослари» Тошкент. 1998й.
4. Расулов М. «Бозор иктисодиёти асослари» Т. Ўзбекистон. 1999 й.

Гарбий Европадаги \1789-94\ энг йирик буржуа инқилоби. Францияда руш берди. Бу инқилоб капитализмни тез ривож ичун кенг йул очиб берди, аммо бу узғаришлар текис амалга ошмади.

Саноат тунтаришмашина индустриясини бошлади капиталистик муносабатларни бир канча позитив томонлари билан бирга анчагина салбий оқибатлари ҳам қурина бошлади. Ана шундай шароитда классик мактаб вакиллари яратган таълимотларни ҳар

томонлама кайта куриб чикишга киришилди, бу жараён Франция, Англия ва германияда 18 аср охири 19 аср бошларида руй берди. Бу янги тальимотларга хос хусусият шу эдики, уларни барча иктисодиёт категориялари тулалигича эмас, балки кисман яъни уларнинг айримлари олиниб тадқиқ қилинди.

Францияда Сей, Бастия Англияда Мальтус Милль АКШ да Кери Германияда Лист ва бошқалар классик иктисодий мактабни кайта куриб чиқиш, уни туйдириш замонга мослиги истаклари билан узига хос муқобил таълимотлар юзага кела бошлади.

Францияда шу даврдаги иктисодий гоёларни ривож Жан Батист Сей \1767-1832\ номи билан боғлиқ.

Булажак олим Лионда савдогар оидасида тугулди ва кейинчалик йирик фабрикантга айланди. У яхши таълим олди, аммо савдо соҳасида хизмат қила бошлади. Унинг биринчи асари «Сиёсий иктисодий рисола» 1903 йилда чиқди. 1823-30 йилда олти томлик «Сиёсий иктисодий курси» китоби ҳам чоп этилди. Сэй Смит таълимотини систематик изохлаш баҳонасида унинг илмий жихатдан анча буш гоёларни ривожлантирди ва тартибга солди. Сей Смитни қўлайи, аммо қўп масалаларда у билан қелишмайди. Масалан унингча қиймат бир қанча омилларга боғлиқ қилиб қўйилади товарнинг субъектив фойдалилиги, унинг қиймлари, талаб ва таклиф Сей капиталининг эксакуатация моҳияти бутунлай йўқ ва бу жараён ишлаб чиқариш омиллари назарияси билан алмаштирилади. У ҳаёти давомида сиёсий иктисол масалалари имкони борича содда ва аниқ изохлашга интилади. Биринчидан бўлиб, ишлаб чиқариш омиллари: меҳнат, капитал ва ернинг маҳсулоти қийматини ҳосил қилишда тенг иштирокини аниқлади.

XIX асрни охрларида шу 3 омилга асосланган гоёлар ривож топди. Меҳнат иш ҳақи, капитал фойда, ер рента шу уч узаро боғлиқ формула Сей таълимотида муҳим урини эгаллайди. Унинг қиймати ва даромадлар тугрисидаги таълимоти узига хос равишда ҳал этилди. Классик мактабда фарқли равишда товар қиймати уни ишлаб чиқаришга сарфланган меҳнат билан эмас, унинг фойдалилиги билан аниқланади.

Шундай қилиб «Фойдалилик назарияси» га асос солди.

Сейнинг энг муҳим кашфиётларидан бири «Сей қонуни»- «бозорлар қонуни» ёки сотиш назарияси ҳисобланади. Физикартлар меркантилизмни танқид қилган шу гоёдан фойдаланганлар. Унда

шундай фикр келади: «Хар бир одам бир вақтда узи ҳам сотиб олувчи, ҳам сотувчидир».

Сей эса «таклиф шунга мос талабни яратди», деган фикрни илгари сурди, бундай капитаистик жамиятдан такрор ишлаб чиқаришда «гармония» мавжудлиги, ортикча ишлабчиқариш иқтирозлари булмаслиги исботланади, яъни таклиф афтоматик равишда талабни вужудга келтирган.

«Сиёсий иқтисод» тула курси 1828 ва бошқа асарларда баён қилинган Ж.Б Сей узини Смитли издоши, сиёсий иқтисодий мактабни мунтазамлаштирувчи дебхисоблар эди, аслида эса у Смит таълимотини ҳамма вульгар элементаларини бир бутун қилиб йигди. Унинг иқтисодий таълимотига хос хусусиятлар қуйдагилардан иборат:

а\ қийматларни вульгар тарзида тушуниш, истемол қиймати билан
б\ «Ишлаб чиқариш омиллари» назариясидан қийматнинг меҳнат ва
к\кназариясига қарши фойдаланиш.

Ж.Б. Сей томонидан қийматни гайри илмий тушуниш шундан иборат эдики уни иқтисодчи олим буюм тарзида, конкрет равишда тасаввув этар эди, бу эса қиймат ишлабчиқаришни икки ёклама характерини инкор қилиш қийматини фойдалилик билан белгилаш, яъни истемол қиймати билан айнан бир нарса деб билишга сабаб булди. Натижада капитаистик ишлаб чиқариш сохалаштирилиб курсатилади ва унинг иқтисодий характерга эга булган зиддиятлари никобланади.

Даромадлар назарияси: Сей -меҳнат, капитал, ер Ж.Б. Сей узини «Сиёсий иқтисод рисоласи» агарда ишчи билан соҳибкор уртасидаги фарқни иш ҳақини асосий сабаби, гуёки унинг юқори маълумоти, таланти, қобилияти, бошқарув ва рухий тартибда булгани учун мукофотдир.

Компенсация ва уйғунлик назарияси: Сей ишчиларини эксплуатация қилишни инкор қилибгина қолмай, балки уларни келажаги порлок деб курсатади, унинг фикрига капитални усиши билан қуйи синфни шароити яхшиланиб ва улар узини олдин турган «Юқори синфлар» сафини тулдириб борадилар. Сей фикрини шундай баён қилади ишчилар синфи ишлаб чиқаришни тенглик жихатдан ютуқларга эришишига юошқалардан қупрок манфаатдордир. Демак, Сей буржуа жамиятдаги зиддиятларни инкор қилади ва юқоридаги

хулосага таяниб, меҳнат ва капитал кртаси «Уйғунлик» мавжудлигини исботламокчи булади.

Биз шуни таъкидлаб утишимиз лозимки, ҳозирги кунда булаётган жараёнлар мисолида олиб каралганда Сейнинг «концепция ва уйғунлик» назариясидаги баъзи хулосалари замонавий капитализм хужалик ҳаётида уз аксини топган.

Сейнинг энг муҳим кашфиётларидан бири «Сей конуни», «Бозор конуни» ёки «Сотиш назарияси» ҳисобланади.

Физиократизмни танкид қилганда шу гоёдан фойдаландилар «Сотиб олувчи, ҳам сотувчидир». Сей эса «Таклиф шунча мос талабни яратди», деган фикрни илгари сурди. Бундан капиталистик жамиятнинг такрор ишлаб чиқаришда «Гормния» мавжудлиги ва оқибатда умумий ортиқча ишлаб чиқариш тнкирозлари «Принципда булмаслиги» исботланади, яъни таклиф автоматик равижда талабни вужудга келтиради. Хар қандай ишлаб чиқаришнинг узи даромадларни яратади ва шу қийматга мос равишда товарлар сотиб олинади. Иктисодиётда умумий талаб таклифга тенг булади, факат айтрим диспропорциялар вужудга келади, яъни айрим товралар купрок бошқалари эса камрок ишлаб чиқарилади.

«Сей конуни» нинг ижобий томони шундаки, унга кура капитализм уз ривожни давомида узига узи бозор яратади, келажаги бор жамият деб қаралади ва Сисмондининг капитализм ривожига қарши фикрни инкор этади, реализация муаммосини ҳал этишда «учинчи шахсларга» эҳтиёж қолмайди.

Ҳозирги даврда ҳам бу масала буйича иктисодчилар уртасида неоклассик йуналиш билан кейинчалик тарафдорлари орсиди мунозара давом этмокда.

2-савол. Инглиз иктисодчиси Темес Реберт Мальтус демография муаммолари тугрисида биринчилардан булиб фикр юритган булмасада «Нуфус назарияси» ни илк бор у яратди.

Т. Р. Мальтус (1766-1834) дворян оиласида туғилди, 1788 йил Кембридж университетини битиргач, қишлоқ рухонийси сифатида ишлай бошлади, илоҳиёт фанидан илмий даражага эга булди. 1807 йилдан бошлаб «Ост -Инд» компанияси колледжида сиёсий иктисод профессори лавозимида лекциялар уқиди. Т. Мальтус яшаган давр Англия саноат инқилоби амлга ошаётган йиллар булиб, қайта ишлаб чиқарувчилар оммавий қашшоқлашди, ишсизлар армияси қупайди, ишчиларнинг иктисодий аҳволи тобора ёмонлашди. Худди шу

холатларга баҳо бериш, уни изохлаш, бу ахволнинг сабаби нимада эканлигини тушунтириш Мальтусга насиб этди. Унинг асосий асарлари куйидагилар: «Аҳоли нуфуси конуни тугрисидаги тажриба» 1978, «Ер рентасининг табиати ва усиши тугрисидаги тажриба» 1815, «Сиёсий иктисоднинг бошланиши» 1820, бу асарларда ер эгалари ва капимталистик фабрикантларнинг манфаатлари мос келса ва ишчиларга карши куйилса, уларнинг иккаласи куллаб кувватлади, хукмрон синфлар оклади, омманинг оч ялангочлиги ва огир ахволидан уларнинг ҳеч қандай айби йуклигини исботламокчи булди.

Мальтус табиат билан ҳамоҳанг усимлик ва ҳайвонларнинг чексиз купайиши ва яшаш учун керакли маблағлар усиши йуналишларини тадқиқ этади. Агар инсонлар ҳар 2 йилда икки марта купайиб, геометрик прогрессия асосида ортиб борса (1,2,3,4,5,6). Бундай шароитда 200 йилдан сунг аҳоли сонининг тирикчилик воситалари нисбати 256:9, 300 йилдан сунг эса 40096:13 булади ва хоказо.

Тирикчилик воситаларига нисбатан доимо тезроқ купайишга интиилиши, аҳолининг нуфус конунидир, бу конун ҷамият пайдо булгандан буйён мавжуд булиб, доимо ва қудратли ҳаракатдадир. Аҳолининг ортикча қисми зарурат туфайли очлик, қошшоқлик ва қирилишга маҳкум этилган. Мальтус фикрича, қошшоқликнинг асосий ва доимий сабаби бошқариш тарзига ҳам боғлиқ эмас, бу жараён табиий конунлар, табиатнинг ночорлиги ва инсониятнинг ғавқулотда тез купайиши билан боғлиқдир. Шу сабабли халқ уз азоб-укубатлари учун инқилоб ва социал ислозхатлар ёрдам бера олмайди.

Бунда ғакат бир тугри йул бор- бу аҳоли сонини қисқартириш. Ута купайиши олдини олиш воситаси, чораси сифатида «Ахлокий чидаш», «Огир меҳнат ёки турли бахтсизликлар» очлик, қошшоқлик, қасаллик, эпидемия, уруш ва бошқалар тақлиф этилади.

Мальтуснинг бу ниҳоятда реакцион ҳулосалари қаттиқ танқидга учради. Тугилишни қамайтириш учун у ниқоҳ ёшини оширишни, давлат томонидан болаларга бериладиган нафақаларни бутунлай бекор қилишни тақлиф қилди.

Мальтус бу танқидлардан ҳулса чиқариб, 1820 йилда уз асарини қайта ишлаб қикди ва унда уз фикрини анча юмшатишга интилди: аҳолини улимга маҳкум этадиган бало - офатларни зарурий деб ҳисоблашдан воз кечди ва кечирим суради, уни нотугри тушунганликларини айтиб утди, аммо у узининг бош фикрини инқор

этмади. Мальтус гојларидаги бу илмий чалкашларга карамасдан ундан бир канча ижобий фикрлар мавжуд. Хозирги даврда ривожланаётган мамлакатлардаги огир ахволни тушунтиришда бу олимнинг карашлари тугри ривожни характерлади. Агар бу ерда 1950-60 йилларда аҳолининг усиши йилига 3% ташкил этган пайтда иктисодий ривожланиш паст булган булса, 90 йилларда аҳолининг усиши 1% тушган пайтга келиб иктисодий усиш кескин ошди. Марказий Осиё мамлакатларида ҳам аҳолининг усиши катта булиб, иктисодий ривожланиш муаммоларини хал этишда бу омил баъзи гојларидан фойдаланиш яхши самара беради.

иктисодий таълимотлари.

Режа:

1. Хаёлий социализм вужудга келишининг ижтимоий оитисодий шарт-шароитлари.
2. Сен-Симоннинг иктисодий карашлари.
3. Ш. Фурьенинг иктисодий тизими.
4. Р. Оуеннинг иктисодий концепциси.

Таянч суз иборалари:

1. Сен-Симон Клод Анри (1760-1825)-Франция хаёлий социализмининг вакили, аммо у хусусий мулкни саклабқолиш тарафдори булган.
2. Фурье Франсуа Мари Шарль (1772-1837) Франция хаёлий социализмининг вакили, келажакни синфсиз курган. (иш бағишлаши зарур)
3. Оуен Роберт (1771-1858)-инглиз хаёлий социализмининг вакили, келажакда хусусий мулкни инкор этган.

Реферат мавзулари:

1. Сен-Симоннинг иктисодий карашлари.
2. Ш. Фурьенинг иктисодий тизими.

Асосий адабиётлар:

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» Тошкент Фан 1997.
2. Ядгаров Я. С. «История экономических учений» М 1997.
3. Улмасов А. «иктисодиёт асослари» Тошкент 1998.

1. Хаёлий социализм вужудга келишининг ижтимоий-иқтисодий асослари.

Социалистик ва коммунистик гоялар 16-18 асрларда яратилган илмий адабий киймати турлича булган бир канча асарлар уз урнларини топадилар. Лекин бу ҳам хаёлий социализм шаклланиши арафасидаги дастлабки гоялар эди, холос. Хаёлий социализмнинг хақиқий ривожланиш даври 19 ярмига тугри келади. Бу даврда Гарбий европа капиталистик муносабатлар ривожланиб, синфий зиддиятлар ошкор булди. Бойлик ва кашшоклик уртасида умумий тукнашувлар юзага келди. Янги шаклланган ишчилар синфининг келажак, жамият хақидаги орзу истакларини хаёлий социалистик Сен-Симон, Шурье ва Оуенлар уз асарларида курсатиб, мавжуд капитализмни танкид киладилар. Бу олимлар гурухи иқтисодий фан ривожига катта хисса кушиб, илк бор капиталистик муносабатлар абадий эмаслигини, унда иқтисодий кризислар мавжуд булишини курстиб утдилар. Хаёлий социалистлар классик иқтисодий мактаб вакилларида фарк килиб, капитализмни ички зиддиятларини меҳнаткашларнинг камбагал кашшоклари мисолида ёритдилар. Улар капиталистик ишлаб чиқариш муносабатларини танкид килиб, жамиятнинг барча аъзоларига бахт келтирадиган янги жамият юзага келади, деб ишчиларни ишонтирдилар.

Хаёлий социалистлар янги жамиятнинг адолатли ижтимоий тузум лоихаларини баён этиб, истеъмол ва таксимотни қайта ташкил этиш билан чекланиб қолмасдан, балки ишлаб чиқаришни тубдан узгартиришни таклиф қилдилар.

Улар бе нуксон ижтимоий тузумларни турлича «Сен-Симон индустриализм, Фурье гармония, Оуен эса коммунизм» деб атадилар. Лекин уларнинг барчаси эксплуатациянинг йук булиши, аклий ва жисмоний меҳнат уртасидаги қарама-қаршиликнинг бартараф этилиши ҳамда хусусий мулкнинг йук булиши, тугрисидаги фикрларни бир хил такрорладилар 18 асрнинг охири-19 асрнинг бошларида Гарбий Европада ишлаб чиқаришнинг ҳукумрон шакли мануфактура булиб, фабрика ишлаб чиқариши эндигина шаклланаётган эди. Капитализмнинг моддий шароитлари ва ишчиларнинг жамиятнинг асосий синфи сифатида шаклланиши дастлабки босқичларда эди.

Хаёлий социалистлар ижтимоий адолатли жамиятга утиш йулларини аниқ курсата олмайдилар, лекин улар синфий манфаатлар

карама-каршиликларини таъкидлаб утдилар. Улар ишчиларсинфига эзилган жабрланувчи синф сифатида караб, асосий этиборни онгни ривожлантиришга, уз гояларини ташвикот килиб камуналар, «фланстерлар» оркали хаётга тадюик этишга каратдилар. Мехнаткашларни озод этишнинг моддий шароитлари яратилмаганлиги туфайли хаёлий социалистлар булажак жамиятнинг фантастик лойихаларини таклиф этдилар. Улар узларини синфлардан юкори куйиб, жамиятнинг барча аъзолари манфаатларини ифода эаётганликларини курсатмокчи булди. Шунингдек, сиёсий кураш, революцияларни рад этиб, ижтимоий адолат гояларини ташвикот килиш йули билан жамиятни кайта тузишни орзу килдилар. Мана шуларнинг барчаси гояларнинг хаёлий булиб колишига сабабчи булди Бирок, хаёлий социализм узининг чекоанганлигига карамасдан, капитализм оёкка тураётган боскичда прогрессив таълимотлар каторидаалохида урин эгаллаганлигини айишимиз лозимдир.

2. А. Сен-Симоннинг иктисодий карашлари.

Анри Клод де Ребруа Сен-Симон (1760-1825й) Франция хаёлий социализмнинг намояндаси булиб, 1789-1794 йиллардаги француз инкилоби билан замондош эди. У аристократлар оиласидан келиб чиккан булиб, куйидаги машхур асарларнинг муаллифидир: «Саноат системаси хакида», «Инсон хакидаги фан очерклари», «Саноат сиёсий, маънавий ва фалсафий мулохазалар», «Янги христианлик» ва бошқалар.

Францияда буржуа инкилобидан кейин капитаизм яна тез ривожланади. Жамият олдида доимий равишда кундаланг булиб колган янги саволларга француз мутафаккири Сен-Симон биринчи булиб жавоб беришга уринди.

Сен-Симон махсус иктисодийтадқиқотларни амалга оширмади, балки асосий этиборни ижтимоий муаммоларга каратди. У бутун умидини акл-идрокга марифатга боглади, инсоннинг акл-идрокни тарихий жараённинг тула хокимининг рахбари, жамиятни яхши тарзда куриш йулларини ташвиқот килишни эса уз таълимоти амалга оширилишининг бош воситаси деб хисоблади.

Француз маърифат парварларидан фарк килиб, Сен-Симон ишлаб чикаришдаги инсон фаолияти, мулкчилик формалари каби иктисодий факторларга катта бахо берди. У «Илк давр» «Урта асрлар», «Хозирги» давр ва «Олтин аср» ларни алохида ажратиб, ижтимоий иктисодий формаларни курсатиб утди. «Хозирги давр» (Яъни 19 асрнинг иккинчи ярими) утиш давр деб белгиланиб, «... бу давр, деб ёзади Сен-Симон, олимлар, тадбиркорлар, улар кирол хукмати билан биргаликда одил жамиятни бирпо этишлари керак, бу эса уз навбатида «Олтин аср» га кириб келишни таъминлайди.»

Сен-Симон узининг тарихий концепциясидан келиб чикиб, хозирги даврни урганиб бориш учун утган даврга назар ташлаш кераклигини айтиб, «хар бир алохида олинган давр мулохазаси жуда юзаки, хатто нотугри хулосаларни беради, суниб бораётган утмиш колдиклари ткгилибкелаётган келажак билан кориштириб юборилади», деб курсатади.

Тарихийлигига карамай Сен-Симоннинг жамиятнинг ривожланиш концепцияси идеалистик эди, чунки унинг асосини фан тараккиётини. Онг ва равнаки ташкил этарди.

Лекин унинг идеалистик тарихий концепциясида айрим материалистик фикрлар ҳам йук эмас. Жумладан, Сен-Симон шаҳарлар, саноат ва савдонинг ривожланиши буржуазиянинг шаклланишига сабаб булганлигини, иктисодий ҳолат эса, муокчиликка тобеъ булган, узига хос ижтимоий тарихий формаларни вужудга келтиришини айтиб утади. «Ҳокимитва бошқарув белгиловчи конун ҳам, деб ёзади у, меҳнат фаровонлигини тулик таъминлай оладиган мулкчилик ва ундан фойдаланишни бегиловчи конундек катта аҳамиятга эга эмас».

Сен-Симон булажак адолатли жамияти индустриал система деб номланиб, уиндустриал жамият йирик саноат алоҳида режа асосида бошқарув эса ягона индустриал маркоз орқали амалга оширилади деб ҳисоблаган эди.

Саноат ишлаб чиқаришнинг тараккиёти ва маҳсулотларни тасиладш олимлар томонидан олиб борилади. Катта тажрибага эга булган саноат капиталистлари бошқарувни ташкил қилиш билан машғул буладилар, ишчилар эса ишлаб чиқариш режаларини бажариш учун астойдил меҳнат қилишлари зарурдир.

Сен-Симон янги ижтимоий ташкилотни вужудга келтиришда айниқса саноат анархияга (ҳокимиятсизликка) йул қуймаслига ва режа асосидаги марказий бошқарувга катта эътиёор беришни таклиф этади. Гарчи Сен-Симон янги ижтимоий тузумнинг хаддан ташқари мужмал манзарасини тасвирлаган, шу жамиятга боришнинг нотугри катта йулини курсатган булса ҳам , унинг тахминлари катта келажакка молик эди. У пролетариатнинг назарийётчиси эмас эди ва шу сабабли унинг тарихий ролини тушунмади. Айни вақтда у ишчилар аҳолининг нақадар огирлигини қурди. «Менинг максадим, деб ёзган эди у, Европадаги эмас, бутун дунёхам синфнинг қисматини енгиллаштиришдан иборат». У давлатни «одамларни бошқариш қуроли» дан ишлаб чиқаришни ташкил этиш, фан ва саноат тараккиётини таъминлаш, яъни «нарсаларни бошқариш қуроли»га айлантқириш, тартиб, оқоишталикни назорат қилишни эса жамоатчиликка топшириш керак деган гоъни илгари сурди. Сен-Симоннинг янги индустриал ситемаси социалистик жамият эмас эди, чунки унда хусусий мулкчилик, капитал жамғариш, банкирлар ва тадбирқорлар синфлари мавжуд эди. Бу эса уз навъотида умумхалқ меҳнатига асосланган режали кенг ишлаб чиқаришни инқор этади.

Сен-Симон асарларининг асосини капитализмни танкид ташкил этади. У ишлаб чиқариш ва тақсимотдаги анархияни рақобат, халқ оммасининг қашшоқлашуви ва ишчиларнинг аянчили аҳволидагина капитализм иллати деб ҳисоблайди.

Олим ишчилар капиталистлар ва савдогарларни бир синф вакиллари деб атадилар. Феодал жамиятнинг ҳоким синфлари бўлган дворянлар рухонийлар ва бошқа амалдорларни бефойда кераксиз синфлар деб ҳисоблади. Шунини айтиш керакки, Сен-Симон капитализмни илмий равишдотанкид қилмади, Буржуа жамияти бўйсунити зарур бўлган иқтисодий қонунларни этиботдан четда қодирди, меҳнатнинг эсплутацияқилинитини эса қура билмади.

Сен-Симон таълимотларни ташвиқот қилишда унинг шогирдлари О. Родриги, В.Анфонтен ва О. Базарлар қатта роль уйанадилар. Улар «Сен-Симон таълимоти» қитобини нашр қилдириб, унинг назар қарашларини бойитдилар. Лекин бу олимлар ҳам буржуа жамиятининг асосий синфлари ва улар уртасидаги синфий қураш моҳиятини тулик тушунмадилар, натижада 19 асрнинг 30-йилларига қелиб, Сен-Симон мактаби тор доирага айланди ва тарқалиб қетди.

3.Ш. Фурьенинг иктисодий тизми.

Француз хаёлий социализмининг яна бир йирик намояндаси Франсуа Мари Шарль Фурьедир (1772-1837й) езансон шахрида савдогар оиласида дунёга келиб, бутун хаёти мобайнида савдо билан шугулланди. Буш вақтларида маълумотини тулдириб, муста кил равишда физика, астронимиява фалсафа фанлари билан шугулланди, ижтимоий тадқиқотларни амалга оширди. Шарль Фурье узининг «Тугри харакат ва муштариктадқиқотлар назарияси», «Умумий бирлик назарияси», «Савдо каллобликги хақида», «Янги саноат дунёси ва ижтимоий дунё » номли асрлари ва катор маколалариа капитаиктик жамиятни кескин танкид килди ва ижтимоий адолатли жамият барпо этиш дасткрини ишлаб чикди. Унинг тасвирлашича, инсон узи яшаётган жамиятнинг барча ярамас иллатларидан тозаланиши лозим, шундай ижтимоий тузум урнатиш керакки, бу тузум инсоннинг камол топишига, этиросларни туликнамоян килишга , эхтиёжларни кондиришга имкон берсин.

Ш.Фурьекишилиқ жамиятининг тарихий ривожланишини урганишга узининг катта хиссасини кушди. Ф.Энгелс «Анти Дюринг» асарида шундайдеган эди: «Утмишнингасосий этаб(боскич)лари» Ш.Фурьенинг гениаллиги кенг намоян булди. У жамият уз ривожланишида ёввойилиқ, патриархарчилиқ, варварлиқ ва цивилизация (маданият) боскичларини юооию утганлигини курсатиб берди.» Бундай таксимот гарчанд ишлаб чикариш тараккиёт даражасини хисобга олган булса-да лекин ишлабчикариш муносабатларининг характерини ва моддий ишлаб чикаришда ишлаб чикариш усулининг турличалигини инкор этади. Шунинг учун варварлиқка кулдорлиқ веодализм каби турлича ижтимоий иктисодий жамиятларкирилади. Цивилизация фаврини эса у капитализм вужудга келши билан боғлайди. Лекин шуни айтиш керакки, унинг карашларига хас хусусиятхар бир даврнинг асосий фактори сифатида факат ишлаб чикариш даражасигина эмас, балки инсон

эхтиросларини ва табиати уйгунлигини ҳам алохида ажратиб куратишдир.

Шундай килиб ана шу ҳолатлар муаянлигининг вужудга келиши уз навбатида цивилизациялар уринигахар томонлама ривожланган ассосациялар (уюшмалар) ташкил топишга сабаб булади.

Капитализмни танкид килиш Ш.Фурье таълимотининг энг кучли жихатидир. Жамиятнинг янги соция ташкилоти барпо этилмаса, ишлаб чикаришнинг ривожу мехнат ахлига бахт эмас, балки кулфат келтиради, дейди у «Буржуа цивилизациясининг узига хос жихати, тартибсиз ишлаб чикаришдан иборат. Бойлик купаймокда, аммо ишлаб чикарувчи инсон ана шу купайиб бораётган бойликдан бахраманд булаётганлари йук»-деб ёзади олим. У ахолининг айрим кисми беҳуда паразит хаёт кечириб, эзилган мехнаткаш халкнинг эксплуатация килишни хисобига яшаётганини айтиш билан бирга, бунай жамиятахолининг барча катламларини тулик табминлаш имконига эга эмас деган хулосага келди. Ш.Фурье капитализмни хар томонлама тонкид килган булса-да, бошка хаёлийсоциализ намояндалари сингари у ҳам ислохатлар йули, ташвикотни кенгайтириш билан эксплуатация, адолатсизликка карши курашиб, «одил жамият» сари бомокчи булди. Келажак жамиятнинг асосий ячейкаси бир неча ишлаб чикариш ассоциацияларидан иборат фаланга (жамоа)дир. Фланганинг хар бир аъзоси мехнат килиш хукукига эга булиб, мехнат завк багишлаши, кишиларнинг эхтиёжига айланиши керак.

Ш.Фурье уша пайтда машаккат деб хисоблаган мехнат кандай килиб инсон учун хузур халоватга айланиши мумкин деган масалани уртага куйди. Мехнат килиш хукукини биринчи уринга куяди, мехнат килиш хукуки булмаса колган хамма хукукларнинг кадри йук деб хисоблайди. Унинг мехнат мусобакаси тугрисидаги, мехнатни инсоннинг гайрат шижоати намоян буладиган ижодий жараёнга айлантериш хакидаги гоаялар ижобий ахамиятгаэгадир.

4.Р.Оуеннинг иктисодий концепцияси.

Англия хаёлий социализмининг вужудга келиши ва ривожланиши Роберт оуеннинг (1771-1858й) хаёти ва ижодий фаолияти билан богликдир. У Шимолий уельсда хунарманд олилаисда дунёга келди. Мактабни тугатгач узи муста кил шугулланган ёшлик йилларда унда инсониятни куткаришни максод килиб куйган ислохатчилик гоёлари шакилланади.

Бироз кейинрок 1820 йилдан бошлаб хаёлий социализмга хос булган фикрлар ва ташвиқотга асосий этиборни каратади. Оуеннинг «Жамиятга янги караш ёки характерни шакллантириш хакида тажрибалар», «Янги ахлокий дунё иттифоки», асарларида унинг социалистик лоихалари баён этилгандир. У капиталистик жамиятни танкид килиб, унинг халкка карши мохиятини очиб беради. Барча мулкни умумнинг мулкига айлантирадиган, кашшоклик йуколадиган, меҳнат жафо зулматдан бахт саодатга айланадиган комунистик жамоалар тузиш фикрига келди. Шу мақсадга халакит ебрадиган 3та тусик бор дейди у. Бу ишда иллат: хусусий мулк, дин, буржуа никохдир. Бирок олим капиталистик тараккиётнинг обектив конунини тушунмайди, синфлар курашини инкор этади. Янги тузум янги йул билан ёки тинч йул билан курилади ва унга тинч йул билан утилади, деб ишонади. Оуеннинг лойиха ва ижтимоий дастурлари француз хаёлий социалистлардан факр килиб, анча ва амалийлиги билан ажралиб туради. У кишилар меҳнاتини енгиллаштирадиган ёшлар ва кариялар меҳнатини тунги иш вақтида фойдаланишни ман этган, рағбалантиришни ташкил этади, у Англиядаги илк фабрика конунчилигининг асосчиларидан бири эди. Оуен иктисодий карашларнинг характерли хусусияти шундан иборатки, у буржуа сиёсий-иктисодини инкор этган француз хаёлий социалистлардан фарк килиб, уз назарияларини яратишда Рикардонинг кийматининг меҳнат назариясига таянади. У Рикардодан кейин кийматнинг асосий манбаи деб меҳнатни хисоблади. Хусусий мулки билан бир каторда

мехнат билан капитал уртасидаги карама-каршиликлар сабабчиси деб пул хисобланади.

Р.Оуен кийматларнинг суъий улчови булмишпулдан воз кечиб, мехнат харажатларини эквиваленти сифатида «ишчи пулларни» жорий этишни таклиф этди. У капиталистик ишлаб чиқаришни қайтадан тузиб «Ишлаб чиқариш уюшмаларини» ташкил этишга ҳаракат қилди.

Лекин бу унинглар беҳуда бўлиб қикди, чунки капиталистлар уз корхонадларини ихтиёрий сотиш ҳақида уйламаган булсалар, қасаба уюшмалари сотиб оилш учун имкониятлари йук эди. Оуен биринчилардан бўлиб, Т Мальтуснинг «Аҳоли нуфузи» қонунига қраши қикди. У мехнатқашларнинг оғир аҳволга тушиб қолишига аҳоли қонеи ортиб қориши эмас, балки мавжуд маҳсулотларнинг адолатсиз тақсимланиши сабаб булмокда, деб қурсатади.

Р. Оуен ҳапёлий сациолизм ва унинг ислохатчилик фаолияти қарама қарши ҳарактердадир. У ишчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиб, бойлик мехнатда яратилади, деб қурсатиш билан бирга айна вақтда ишчиларга этиборсиз пассив роль белгилайди, капиталистларни эса асосий қамчилик қоникарсиз тарбияда деб оқлашга ҳаракат қилди. Лекин олим қарашлари ва фаолиятида қарама- қршиликлар бўлишига қарамай, унинг айрим тажрибалари барбод булган булса-да, умуман олганда Оуеннинг қоялари ижобий аҳамиятга эга бўлиб, Англия ишчилари ҳаракати тараккиётида қатта роль уйнади. Ҳаёлий социалистлар капиталистик тузумнинг қескин танқид қилганлиқлари уларнинг инсоният қоявий ривожиддаги қатта хизматлардир. Улар ҳусусий мулкчиликка ва эксплуатацияга асосланган ижтимоий тузум одамларга озодлик ҳам, тенглик ҳам, қардошлик ҳам қелтиришга қодир эмаслигини ишонарли тарзда қурсатиб бердилар. Ҳаёлий сациалистлар ҳар бир фуқаро учун мехнатнинг мажбурийлиги булажак қамиятнинг энг муҳим принципи ҳисобладилар. Уларнинг барчаси булажак қамиятда мехнат фаҳрли иш бўлиб қолади, деган таҳминни айтдилар. Шаҳар билан қишлоқ уртасидаги, қисмоний ва ақлий мехнат уртасидаги қарама - қаришилиқларни барқараф этиш зарурлиги туғрисида илғор қояни илғари сурдилар. Бу олимлар моддий бойлиқларни одилана тақсимлаш масалаларига қатта эътибор бердилар . мехнатга қараб тақсимлаш туғрисидаги фикрларни айтдилар. «...Сен-Симон, Фурье ва Оуен иборат уч мутафаккир, - деб ёзган эди - Ф. Энгельс - немис

назарий сациализмни уз кафтларида кутариб турганликларини, бу социализм асло унутмайди. Мана шу уч мутафаккир, уларнинг таълимоти тамомила фантастик ва тамомила утопик булишига карамай, барча замонларнинг энг буюк донишмандларидан хисобланардилар ва улар гениал равишда олдиндан кура билган безад даражада куп куп хакикатларнинг тугрилигини биз эндиликда илмий тарзда исбот килмокдамиз...».

10-Мавзу. XIX аср охири ва XX асраларнинг иктисодий таълимотлар.

Меркантилизм иктисодий йуналиши

Режа

1. Марксизм иктисодий таълимотига мукобил мактабларнинг вужудга келиши.
2. Янги тарихий мактаб ва «Ижтимоий уйналиш»
3. Асвтрия мактаби. Маржинализмнинг мохияти.
4. Кэмбридж мактаби
5. Америка мактабининг вакили Ж.Б. Кларк голялари.

Таянч суз иборалари.

1. Маржинализм французча суздан олинан булиб «Энг юкори», «Чегаравий» деган маънони билдиради.
2. «Неоклассизм», Австрия мактаби-XIX асрнинг 70 йилларида пайдо булди, унинг асосий максади Маркснинг кийматнинг назариясига карши кураш эди. «Маржинализм» голялари кулланилди.
3. Шмоллер Густав - (1838-1917) немис иктисодчиси, чнги тарихий мактаб асосчиси, иктисодиётда обод-хукук омилини биринчи уринга куйган.

Реферат мавзулари

1. Маржинализмнинг мохияти

2. А Маршалининг иктисодий таълимоти
3. Янги тарихий мактаб асосчилари

Асосий адабиётлар

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» Тошкент. «Фан» 1997
2. Ш. Шодмонов Т. Жураев «Иктисодиёт назарияси». Тошкент-200
3. А Улмасов «Иктисодиёт асослари» Т. 1998 й.

1XIX аср 70 йилларнинг бошида Францияда тарихда биринчи ишчилар инкилоби булди. Париж коммунаси ишчилар синфининг кудрати устунлигидан далолатберди. XIX асрнинг 70 йилларидан бошлаб киймат назарияси ва уни тахлил қилишда чинакам инкилобий ўзгаришлар юз берган эди. Бу янгича илмий тахлилни майдонга ташлаган ва ривожлантирган шахслар Альфред Маршалл (1851-1914) ва бошқала.

Киймат назариясини илмий тахлил қилишда яратилган «Энг юкори фойдалилик», яъни маржинализм назариясининг кенг тарқалиши ҳам мана шу олимларнинг номи билан боғлиқдир.

Марджинализм Французча маржинал сузидан олинган булиб, «Энг юкори» «Чегарвий» деган маънони билдиради. Иктисодиётфанидаги янги уйналишнинг узига хос хусусияти шундан иборат эдики, улар моддий неъматларнинг киймати унга зарур булган ижтимоий меҳнат чиқимлари ва меҳнат билан белгиланмасдан, балки товланинг ноёблиги билан боғлиқ «Энг юкори фойдалилиги» ва «Энг юкори тунтариш ясаб, кишилар ва айниқса фирмалар уртасида узига хос иктисодий қонуниятларни юзага келтирадilar. Хозирги даврда фандаги бу илмий тунтаришни маржинализм инкилоби деб ҳам атайдilar. «Юнг юкори фойдалилик» тадқиқотда иктисодий ҳодисаларни ёритишда янги восита булиб хизмат қилдики, фандаги илмий муаммоларни ҳал этиш имконияти тугилди. Иктисодий қатегорияларнинг янгича қуринишлари шаклланди, «Энг юкори фойдалилик» тушунчаси билан бир қаторда «Энг юкори и/ч», «Энг юкори лаёқат» каби тушунчаларнинг қулланилиши илмий тахлилни кенгайтириш имконини беради.

2. XIX -асрнинг 11 ярмида Гетманияда иктисодиёт фани тарихий усул асосида ривожланмокда эди.

Шу даврда Германия тадқиқотларда янги тарихий мактаб етакчи уринлардан бирини эгаллар эди. Ушбу мактабнинг етакчи олимлари Густав Шмоллер (1838-1917) Вернер Зомбарт (1863-1941)

Берлин университети профессори Гидротрансформатор Шмоллер узининг «Халк хужалиги тугрисидаги умумий асослари» (1900-1904) унинг асосий асари. Бу иктисодий амалиётдан уч хил фаолият турини: хусусий хужалик, давлат хужалиги ва диний хужаликни алохида ажратиб курсатади. Биринчидан хусусий манфаат, иккинчидан жамият, ижтимоий манфаат ва учинчидан хайр-эхсон асосий деб белгиланади. Шмоллер марксизмга карши курашиб ижтимоий ва синфий муаммолари иктисодийдан чиқариб ташлаб, уни халк хужалиги тарихий фанига айлантиришга уринди.

Шмоллер томонидан тузилган «Ижтимоий сиёсат уюшмаси» фаолиятнинг етакчи назарийчилари университет профессорлари булиб, улар дастурлари кафедра-социализм деб аталар эди. Ушбу дастурдаги бошлангич таълим мажбурий киритиш, болалар, усмирлар ва аёллар меҳнатини давлат томонидан тартибга солиш, ишчиларни касаллик ва бахтсиз ходисалардан сугурта қилиш, қарилик ва меҳнатга лаёқати йукларга нафақа тулаш каби ислохотчилар гоёлари социал - демократлар орасида ҳам кенг ёйилди.

Шмоллернинг шогирди Вернер Зомбат ҳам янги тарихий мактабнинг асосий вакиллардан бири эди. Берлин университетининг профессори Зомбат «Хозирги замон капитализми» асарида ишлаб чиқришдан 3 омили хусусида назарининг тарафдори булиб, (капитализм меҳнат ер) антогонистик зиддиятлар ва иктисодий инкирозларнинг муқаррарлигини инкор этди. Зомбатнинг иктисодий қарашлари бора-бора реакцион тус олиб кетди. I - жаҳон уруши йилларида у очикдан очик малитаризм ва шовунизм томонидан туриб, Германия империализмининг мафкурачисига айланди.

3. XIX асрнинг 70 йилларида иктисодий таълимотнинг нуфузли мактабларидан бири булган Австрия мактаби вужудга келди. Австрия мактабнинг асосчиси К.Менгар (1840-1921) бу гоёни ривожлантириб уни субъектив-психологик мактабнинг асосий назариясига айлантирди. Евгений Бем-Баверк (1884) «Хужалик неъматлари бойлиги назариясининг асослари» «Карл Маркс назарияси ва унинг танқиди», Визернинг «Хужалик бойлигининг келиб

чикиши ва асосий конунлари тугрисида» ва бошка асарларда баен килинган.

Австрия мактабининг назариятчилари иктисодиётни ишлаб чиқаришни урганишдан «Халос» этиб, истеъмолни биринчи уринга қуйдилар.

Кадрият (киймат) назарияси Австрия мактабининг концепцияларида марказий уринни олди. Бу назария «Энг юкори фойдалилик» номини олди.

К.Менгар, Бем-Боверк ва бошқалар киймат-ижтимоий зарур меҳнатнинг ифодаси, меҳнат эса унинг бирдан-бир манбаи эканлиги тугрисидаги қонунни нотугри деб эълон қилди.

Б.Баверк фойдали деб таърифланади (даре, сув ва х.к) захиралари чекланган неъмат малакали фойдалилик деб таърифланади. (аввал 5-бет).

Бу мактабнинг концепциялари капиталистик ҳужалик системасининг энг муқаддас нарсаси-хусусий соҳибкорлик, эркин бозор, рақобат ва шу қабилар қосбонлигида турган сиёсий иктисоднинг бундан кейинги ривожланишига қатта таъсир утқазди. Австрия мактабининг услубияти айниқса математик мактаб ва умуман ҳозирги замон иктисодий мактабларининг шаклланишида қатта роль уйнайди. Бу йўналиш янги классик оқимнинг қенг ривожланишида алоҳида урин эгаллади.

«Энг юкори фойдалилик» назарияси Австрия мактаби ва бошка иктисодиёт концепциялари учун асос бўлди, буюнцепциялар эса капитализм шароитида иктисодиётнинг ижтимоий мазмунини қучсизлантирди.

Кембридж мактаби!

Капитализмдан империализм утиш даврида Англиядаги Кембридж дорилфунунида шу мактаб ташкил топди. Мактаб ҳам дорилфунундан олинган. Бу мактабнинг асосчиси Альфред Маршалл (1842-1924) бошчилиқ қилди. Унинг асосий асари «Иктисод принциплари» деб аталади.

Нарх назарияси Маршалнинг мулоҳазаларининг марказида туради.

Нархни бозор иктисодиётининг энг муҳим элементи деб ҳисоблади. Уртача нарх бозорда талаб ва тақлиф нархларининг

тукнашуви вақтида ҳосил буладиган нарх белгиланишининг якуни деб ҳисобланади.

Уртача нарх (мувозанат нархи) талаб ва таклиф жараенида вужудга келадиган нарх. Нарх назарияси билан бир каторда Маршал фойда ва иш ҳақи назарияларини илгари сурди. Иш ҳақи билан фойда категория деб талкин этилди.

А.Маршал гоёлари товар бозорларини урганишни мақсад қилган назарий мактабларга кенг йул очиб берди ва катта аҳамиятга эга булди.

Нарх назарияси Маршалнинг назарий мулоҳазалари марказида туради. Бу назария эксплуатацияни инкор этади, меҳнат қийматининг бирдан-бир манбаи эмас, деб қурсатиши лозим эди. Маршалнинг фикрича нарх белгиланиш жараени, биринчидан фойдалилик билан белгиланувчи талаб нархининг, иккинчидан ишлаб-чиқариш чиқиндиларига боғлиқ булган таклиф нархининг вужудга келишини уз ичига олар эди. Уртача нарх (қиймат) бозорда талаб ва таклиф нархларининг тукнашуви вақтида ҳосил буладиган нарх белгиланишининг якуни деб ҳисобланади.

Уртача нарх бу уринда талаб ва таклиф жараенида вужудга келадиган ва механик тарзда тенг ҳаракат келадиган категорияга айланиб қолади.

Шундай қилиб, Маршал илгари мавжуд булган қиймат талқинини қариштириш йули билан қийматсиз нарх назариясининг яна бир нусхасини яратди, бу нусха манаполиятларнинг нархларини оқлаш учун ишлатилади.

Мана шу узига ҳос, субъектив таълимот «Янги классик» концепциянинг илк нукталаридан бирини ташкил этади.

Нарх назарияси билан бир каторда Маршал фойда ва иш ҳақи назарияларини илгари сурди. Иш ҳақи билан фойда субъектив-психологик тарздаги категория деб талкин этилиб, капиталистлар билан ишчилар томонидан берилган «Қурбон»нинг маҳсулоти, деб қурсатилди.

Иш ҳақини у ишчи меҳнатини сарфлагани учун унга бериладиган муқофот, деб таърифлади. Қорхона эгасининг даромади капиталистга назорати учун тупланган ҳақ деб изоҳлади. Фойданинг бошқа қисми фойзни Маршалл капиталистнинг машъум умиди асосида оқлади.

А.Маршалл ва унинг мактабдошлари уз иш услубларида умуман, Австрия мактабини куллаб-кувватладилар, лекин унга айрим жиддий узгаришларни киритишни лозим топдилар. Жумладан, бозор муносабатларининг уч асосий заруриятини нарх, талаб ва таклифни узаро боғлиқликда куриб чикдилар. Уларнинг фикрича, аввало ишлаб чиқариш, истемол ҳаракатини аниқлайди, кейинчалик, у «энг юкори фойдалилик» ва талаб доираси куринишига киради.

А.Маршалл гоёлари товар бозорларини урганишни мақсад қилган назарий мактабларга кенг йул очиб берди ва катта аҳамиятга эга булди. Кембридж мактабининг гоёлари XX асрнинг 30-йилларигача иқтисод фанидан асосий мавқеини эгаллаб турди.

А.Маршалл узини сиёсий иқтисодиётдаги классик мактабнинг издоши деб эълон қилди. Ҳақиқатда эса у А.Смит билан Д.Рикардо таълимотининг давомчиси эмас эди, балки сиёсий иқтисодиётдаги янги классик «неоклассик» оқимнинг асосчиси булиб майдонга чиқди.

Америка мактаби

XIX асрнинг охирида бир қанча давлатлар каби АКШ ҳам монополистик ривожланиш босқичига кирди.

Монополияларнинг бирлашмалари тез қупайди. Иқтисодиётда уларнинг танҳо ҳуқумронлиги қучайиб борди.

Америка империализм кенг миқёсдаги мустамлақачилик экспансиясини авж олдирди.

АКШ монополистик капитализмнинг классик мамлакатига айланди. Зиддиятлар бениҳоя кескинлашганлиги бу мамлакатга ҳос хусусият булиб қолди. Бу давр иқтисодиёт фанинг қуп соҳаларини қайта куриб чиқиш заруриятини келтириб чиқарди. Янги концепциялар ишлаб чиқилди, бу концепцияларнинг асосий мақсади монополияларнинг мавжудлигини, уларнинг фойдасини оқлашдан иборат эди.

Колумбия дорилфунуни профессор Жон Биет Кларк (1847-1938) бошчилигидаги етакчи иқтисодчилар гуруҳи сиёсий иқтисодда ҳуқумронлик мавқеини эгаллади, мана шу гуруҳ сиёсий иқтисоднинг Америка мактабини вужудга келтирди.

Ж.Б.Кларкнинг «Бойлик фалсафаси» (1896) «Бойликнинг тақсимланиши» (1899), «Иқтисодий назариянинг муҳим белгилари»

(1907) асарлари узига хос янги концепцияларни ишлаб чиқаришга катта таъсир утказди. Американинг монополистик буржуазияси шу концепцияларни узига қурол қилиб олди. Ж.Б.Кларк Америка иқтисодий уюшмасини тузиш (1885) ташаббусчиларидан бири бўлди, у «Меҳнатнинг сиқувига зарба бериш, капиталнинг эксплуататорлик моҳиятини никоблаш»ни шу уюшманинг вазифаси деб билди. У ишлаб чиқариш муносабатларини инкор этди, унинг концепцияси тарихий характерда бўлмай, узининг қоришмалги билан ажралиб туради.

Кларк таксимооти сиёсий иқтисоднинг асосий мақсади деб аталади. У «бойликнинг тақсимланиши» асарида ижтимоий даромаднинг тақсимланиши можароларсиз амал қиладиган ва ва ишлаб чиқаришининг ҳар бир омилига ўзи яратган бойлик йиғиндисини берадиган табиий қонун воситаси билан бошқарилади, деб истоблашга ўрниди. Ж.Б. Кларкнинг илмий назариялари Австрия ва Кембридж мактаблари билан бир қаторда сиёсий иқтисоднинг ривожланишига анчагина таъсир қилди. Субъектив психологик методология «Энг юқори фойдалилик» ва «Энг юқори умумдорлилик» назарияси асосида XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида маржинализм деб аталган оқим шаклланди ва жаҳон иқтисодиётида нуфузли ўринни эгаллади.

Хозирги замон иктисодий таълимотларининг
асосий йуналишлари.

Режа:

1. Хозирги давр иктисодий таълимотларининг асосий хусусиятлари.
2. Иктисодий таълимотлардаги институтционализм иктисодий йуналиши.
3. Ж.М. Кейнснинг иктисодий карашлари. Кейнсчилик, янги кейнсчилик.
4. Янги классик (неоклассик) йуналиш.

Адабиётлар:

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи». Укув кулланма Т. «Фан» 1997й..
2. «Амалий иктисодиёт». Т. «Шарк» 1996й..
3. «Жахон иктисодиёти». Маърузалар матни. Тошкент 1994й..
4. Ядгоров Я.С. «история экономических учений». Учебник для вузов. 2-е издание. М. ИНФРА-мй..

Хозирги давр иктисодий таълимотларининг асосий хусусиятлари.

Иктисодий таълимотлардаги институционализм иктисодий йуналиши.

Биринчи навбатда «хозирги замон» тушунчаси аниқлик киритишимиз керак.

XIX аср бошларида вужудга келган гоёлар, таълимотлар хозирги замонда тан олинади. Бу изохда мантик бор. Чунки бу гоёлар, иктисодий карашлар таянч ролини уйнайди. Лекин XX асрнинг урталарида, айниқса жахон урушидан кейин, иктисодий таълимотлар янги киррали таълимотлар билан бойиди. XX асрнинг 50-60 йилларида, аввалда ривожланган мамлакатлар (АҚШ, Буюк Британия, ГФР, Франция, Канада, ва бошқа Европа мамлакатлари) Каторига янги давлатлар кириб кушилмокда, Айниқса Япония, Туркия, Корея, Тайвань, Сингапур, Гонконг, шулар каторида ривожланишда якинлашаётган Малайзия, Таиланд каби давлатлар сони ортиб бормокда.

Хозирги замон иктисодий таълимотларининг асосий уч йуналиши ажратилиши мумкин.

1. Неоклассик

2. Кенесчилик

3. Институтционал-ижтимоий

Биз бу ерда тахлилни институтционализмдан бошлайимиз. Институтционализм йуналиши АКШ да XX асрнинг 20-30 йилларда таркалган. Институтционализм урф-одати курсатма, муассаса сузидан олинган. Бу таълимот йуналиши вакиллар фикрича, институтлар жамият ривожининг характерловчи кучи булиб хизмат килади. Бу тушунча заминида ижтимоий ходисалар: оила, давлат, монополия, касаба уюшмалари ва бошка масалалари етади. Бу йуналиш, мафкурачиларнинг фикрича, иктисодий категориялар булган хусусий мулк, солик, пул, кредит, фойда, савдо ва бошқалар жамият рухининг пайдо булиши шакллариدير. Мафкурачилар Т.Веблен, У.Митчел коммунизм карама-каршиликларини ечишда давлат йули билан тартибги солиш энг кулай восита деб каралади.

Веблен иктисодий жараёнларни шаклланган анъаналар сифатида тахлил этади. Ана шундай анъанавий характерловчи кучлар каторига ота-оналар хис- туйгуси инстинкти, яъни хши ишлашга, илмга чанкоклик, соф кизикувчанлик кирилтилади.

Унинг фмкрича, дастлабки инстинкт аввало оилага гамхурликда намоён булади, кейинчалик эса жамият ва бутун инсониятга булган гамхурликка айланиб боради.

Веблен замонавий индустриал технологик концепциялар асосчиси булиб хисобланади. Индустрияда оилага алохида этибор берилади ва унга барча ишлаб чиқарувчилар ва биринчи навбатда мухандис ва ишчилар киритилади.

Индустрия олами меҳнат унумдорлигини устириш, ишлаб чиқариш жараёнинияхшилаш ва самарадорликни оширишни бош мақсад килиб қуйди.

Бизнес олами деганда, у ишчилар, трест ташкилотлари ва тадбиркорликни ушунади. Индустрия ва бизнес назариясидаишлаб чиқариш жараёнида моддий мазмун билан унинг социал иктисодий шакли уртасида богликлик йук. Веблен индустрия ва бизнес орасида кескин карама каршилиқ бор деб хато килади, шулар капитализм ислохатларининг сабабчиси деб курсатади.

Уэсли Киер Митчел Вебленнинг шогирди булиб, иктисодиётда циклик ходисаларнинг тадқиқотчиси сифатида машхурдир. Митчел устози Веблендан тадқиқотнинг генетик услубини мерос килиб олади, унингча иктисодий ходисаларни белгиловчиомиллар бу ижтимоий

психология, анъана ва урф одатлардир, шу сабабли тадқиқот предмети сифатида одамларнинг жамиятдаги ҳулки урганилиши керак. Шунингдек, устоз ишлаб чиқариш ва бизнес уртасидаги қарама қаршилиқ тугрисидаги фикри ҳам қабул қилинди.

Бу олим иқтисодий қўрсаткичлар, қарамлар, бу қўрсаткичлар ўзгаришидаги қонуният билан шугулланади. Қарталистик иқтисодиётни тартибга солишдан улардан фойдаланишнинг йўллари ни излайди. Аммо у қартализи қарама-қаршилиқларни ҳал қилиш ёки уни яхшилаш тугрисидаги назарияларни яратмайди.

Бу олимнинг тадқиқотларидаги ижобий томонлар шундан иборатки, қармалатнинг илмий ҳужалиқлари бўйича бой фактик қартериаллар тупланди, улар асосида натурал ва қиймат қўрсаткичларнинг ривожланиб бўрувчи қаторлар яратилдики, динамиқ қаторлар тахлили номини олди. Митчел тадқиқотлари эмпериқ ва институтқонал услубларининг қоришмасидан иборат. У иқтисодий қиклнинг амалдаги моделини лойихалаш тришга муваффақ була олмади. Танқис бўлган жамиятда нимани, қандай қилиб ва қим билан қиқаришни урганади.

Бу фаннинг қелиб қиқиши, таниқли бўюқ инглиз иқтисодқиси Альфред Маршалл (1842-1924) номи билан боғлиқ, у иқтисодиётни инсониятнинг нормал ҳаёт фаолияти тугрисидаги таълимот деб баҳолайди. 1902 йилда А Маршалл -эқономиқс қўрсини, дастлаб, Қембридж университетида уқий бошади. 1890 йили А Маршаллнинг «Эқономиқс қринциплари» қиоби қоп этилган эди. Ҳозирги даврда бу қўрс бўйича бир қанча дарслиқлар яратилган. Булардан бизга яхши таниш бўлган рус тилига таржама қилинган П.Самуэлсон, Қ. Макони ва бошқаларнинг «эқономиқс» қитобларидир. Иқтисодий таълимотларда неокласик йуналиш асоси А Маршалл асарларида изохлаган. У нархлар назариясини асосқиси сифатида машҳур бўлди. Унинг шогирди- Ж.Н. Кейнес қармалатда XIX асрнинг бўюқ иқтисодқиси деб аталди.

А Маршалл талб ва тақлиф балансини ифодалаш учун «бозор мунсабати» тушунқасидан фойдаланди, бозор ходисаларини тушунтириш учун, ҳозирда долзарб бўлган эдастик талаб қонцепқиясини ишлаб қикди. Математика ва графика усулидан қенг фойдаланди. У шунингдек режалаштиришни ҳам инқор этди.

Иқтисодий таълимотнинг неокласик йуналиши, ҳозирги қамон монитаризми ва неолиберализм назариялари билан қарактерланди.

Монитаризм пул омиллари асосий уринни эгалловчи иктисодий баркарорлаштириш назарияси хисобланади. Бу оким тарафдорининг пул массаси, пул эмиссияси муомаладаги ва хзахирадаги пул микдори устидан назорати, давлат бюджетининг тула балансини таъминлаш ва банк-кредит фоиизи юкори булишига эришувчи оркали амалга оширилади.

Америкалик иктисодчи олми Милтон Фридман (1912 йили тутилган) хозирги давр иктисодий фанининг таникли арбоби булиб, «Янги монитор мактаб» ининг хакикий асосчисидир. У 1976 йилда иктисодиёт буйича Нобель мукофоти лауриати булган. Унинг таклифларидан АКШ-да Р. Рейган президентлик даврида фойдаланилади. Рейганнинг 8 йил давом этган президентлиги даврида АКШ да 14- миллионга якин миллионер булган экан.

Фридманнинг «Капитализм ва эркинлик» (1960йил), «АКШнинг монетар тарихи» (1963) ва бошка асарлари маълум. М. Фридманнинг фикрича, барча йирик иктисодий талофатлар бозор иктисодиётининг тургун эмаслиги билан эмас, балки пул сиёсатининг окибатлари билан изохлашиши мумкин, шу сабабли пасайтиришнинг ахамияти тушунтирилади. Кейнес бундан ташкари, номинал иш хакини пасайтиришга ҳам карши эмас эди.

Кейнесни хозирги даврда ҳаммага яхши таниш иборадари булган, аралаш иктисодиётнинг отаси дейиш мумкин. Бу иктисодиётда ҳукумат хал килувчи уринни эгаллайди. Соф иктисодиёт деярли ҳеч қайси давлатда йук. Кейнес иктисодий гоёлари, биринчи навбатда буюк инкироз таъсири остида пайдо булди. 1929-33 йилларда бу буюк инкироз Американи ларзага келтирди, ишлаб чиқариш яримига қискарди. 17 млн. Одам ишсизқолди. 9 млн. Омонат қуйиб қолди. Ана шундай шароитда, иктисодиётнинг муҳим йули ҳукумат харажатлари эканлиги курсатиб берилди.

Кейнес таълимоти айниқса АКШда шухрат қозонди. Гарвард унверситети проферссорлари А.Х. Хенсен (1887-1975) ва С. Харрисларнинг асарларида бу гоёлар ривожлантирилди ва дастлаб янги кейнесчилик, кейинроқ эса ортадақсал кейнесчилик деб аталди.

Хенсеннинг фикрича капитализм қийинчиликлари унинг ички карама-қаршиликлардан эмас, балки ташқи «импульслар»нинг сусайганлиги туфайлидир. Давлат харажатларини қоплаш учун солиқларни ошириш таклиф этилади, уларнинг фикрича иш хакининг

25-30 фоизи эмас, балки 60 фоизини солиқ сифатида олиш, шунингдек «меёрдаги инфляцияни» ҳам таклиф этилади.

Кейинчалик янги кейнесчилик урнига посткейнесчилик вужудга келади.

Посткейнесчилар иктисодий сиёсатларда капиталистик иктисодиётни тартибга солиш механизмини янада такомиллаштириш тарафдорлари эдилар.

Янги классик йуналиш.

20 асрнинг урталарида илмий-техника инкилоби бошланди, шароит кескин узгарди. Кейнес таълимоти мутадил ҳолатдаги иктисодиётни таҳлил этган бўлса, яъни илмий-техника ривожланиши ва аҳоли сонини ушшани инкор қилган бўлса, энди мамлакатларда нихоятда текис ривожланиш кучайди. 70-80 йилларда давлатнинг ақс таъсир эта башлади. Шунда яна неокласик таълимот ёрдамга келди. Гарб иктисодий адабиётида бу йуналиш- Янги классик экономика деб номланмоқда.

Экономика соф иктисодиёт ва сиёсий иктисод оралигидаги фан бўлиб, қисқача айтганда, қандай қилиб ресурсларни чеклаган.

Ж.М. Кейнеснинг иктисодий қарашлари.

Кейнесчилик, янги кейнесчилик.

20 асрнинг биринчи яримида иктисодий инкирозларнинг тез-тез такрорланиши туфайли, қўпгина капитализмни тартибга солишга оид иктисодий ҳолатлар сони қўпайди. Ана шундай йуналишнинг еркин тарафдори бўлиб инглиз иктисодчиси Жон Меннард Кейнес (1884-1946) шўҳрат қозонди. Иктисодчи, давлат арбоби бўлган Кейнес кембридж университетиде иктисодиёт ва математикадан таълим олди. 1920 йилдан бошлаб университетда профессор бўлиб ишлади. 1913 йилда унинг биринчи асари «Қўл муомаласи ва Хиндистон молияси» қитоби қўп этилди. Унга машҳурлик қелтирган бош асари «Иш билан биндлик, қўп ва қўлларнинг умумий назарияси» қитобидир. Бу асарларда бош масала, капитализмни оқлаш, унинг тақризсиз ривожланиш таълимотининг абадийлигини исботлашга уринишдир. Унинг яратган назарияси иктисодиёт таълимотлари тарихида алоҳида урин эгаллайди ва у узиға ҳос инкилоб бўлади. Кейнес капитализм юзори иктисодиёти иллатларинни тугрилаш учун, давлатнинг иктисодиётға қўл аралашуви тарафдори бўлиб қикди.

Аввалги олимлар буни инкор этганлар ва инкирозни тасодифий воқеа деб ҳисоблаганлар. Аввалги тадқиқотчилардан фаркли равишда, Кейнес самарали талабни, яъни истемол ва жамғаришни биринчи уринга қуяди. У тадқиқотнинг макроиктисодий услубини, яъни макро иктисодий курсаткичлар бўлган миллий даромад ва жамғаришлар уртасидаги боғланиш ва нисбатларни тадқиқ қилиш гоёсини илғари сурди. Кейнес таълимоти иктисодий сиёсат билан ҳам барчаси боғлиқдир. Кейнес капитализм муҳандиси сифатида уни таъмирлаш йулини аниқлаб берди. Хусусий инвестицияларни рағбатлантириш учун фоиз нормасини тартибга солиш таклиф этилди. Унингча, давлат муомаласидаги пул миқдорини ошириш йули билан фоиз даражасини тартибга солиш имкониятига эга. Муомаладаги пул миқдорини ошириш, амалда инфляцияни қулаши демакдир.

У иш ҳақини узгартирмаслик сиёсатини утқозиш ва шу йул билан нарх-наво узиши сабабли иш ҳақи ошириш талабларини йўққа чиқаришни таклиф этади. Унингча ишчилар реал иш ҳақини пасайишига чидашлари керак, чунки шу йул билан ишсизликнинг кенг олди олинади. Капиталистик эса реал иш ҳақини давлат бозор муносабатларига имкон борица эҳтиёткорлик билан аралашуви керак.

Ижтимоий институционал йуналишнинг шаклланиши ва ривожи.

Юқорида институционал йуналишнинг асосий гоёлари билан танишган эдик. Ҳозирги замон даврида ҳам, бу йуналиш гоёлари долзарб лиғича қолди. Уларнинг фикрича, имий-техника тараққиёти туфайли жамиятдаги социал қарама-қаршилик йўқолиб боради. «Индустриал» жамият назарияси икки-социалистик ва капиталистик тизимни ягона тизига кетирувчи, «конвергация» назариялари янгилик эмас.

19 аср охирида немис иктисодчиси В.Зомберт «Ҳозирги замон капитализми» асарида плюрализм, яъни турли социал тизимларни, капиталистик, социалистик, майда ишчиларни ягона плюрализм жамиятига бирлаштириш гоёисини айтган эди.

Ж.К. Гэллубрейт асарларида бу фикрлар тулик ифодасини топан. Аста-секин капитализмнинг ёмон томонлари социализм яхши

хусусиятлари билан чирмашиб келиши кераклиги айтилади, капитализм трансформацияси-руй бериши башорат қилинади. Гэлрейтнинг асосий асарлари қуйидагилардир:

«Мул-қулчилик жамияти» (1958), «Янги индустриал жамият»(1967), «Иқтисодий назариялари ва жамият мақсадлари» (1973), «Ишончсизлик асри» (1977). Хозирги давр институционализм асосий ғояси шуки,потндустириал жамиятнинг асосий иқтисодий омили асосий ресурси сифатида қаралади ва янги жамият шахсни ҳар томонлама ривожлантириш учун уз сиёсатини қайта қуриб чиқиши керакбулади.

20 асрда вужудга келган ва аввалгидан фарқ қиладиган иқтисодий таълимолар ҳозирги замон назариялари ҳисобланади. Уларнинг муҳим хусусиятлари шуки, ҳаёт тажрибаси асосида аҳамиятли ҳулосалар ва янги тақлифлар юзага келди. Масалан, уз даврида фақат соф ҳолдаги тадқиқотлар ҳақидагап борган бўлса, эндиликда одатда аралаш иқтисодиёт тугрисида гап боради ва бозор муносабатлари сакланган ҳолда, давлат ва ҳужаликга турли йуллар ва сабабларга қура аралашмайди. Назарий ҳулосалар ҳаётга яқинлашиб бормокда. Хозирги замон иқтисодий таълимотларда қуриб чикканимиздек, уч асосий йуналиш (янги классик, кейнесчиилк ва инсттуциаонал) яккол қузга ташланди. Институционализмда субъектив омиллар, жамият ташкилотлари, оила, ҳуқуқ, психалогия ва давлат ташкилотлари роли ҳал қилувчи қилиб қурсатилди.

Кейнес ва унинг таравдолари иқтисодиётда узига ҳос инқилоб қилдиллар. Бозор иқтисодиётда барча қарама-қаршилиқлар автоматик равишда мувозанатга келмади, уни ҳал этиш учун давлат фаол аралашуви тақлиф этилди. Шуниси диққатга сазоворки, бир мамлакатдоирасида вақт ва шароит тақазоси туфайли турли таълимотлар доирасида вақт ва шароит тақазоси туфайли турли таълимотлар ва назариялар қоришмалари қулланмокда. Биз яхши таниш классик иқтисодий мактаб, айниқса А.Смит таълимотига қайтиш жараёни руй бермокда,бу йуналиш янги классик йуналиши деб аталади.

Масалан: уз даврида соф бозор муносабатлари асосида ривожланган АКШда (хусусий мулк 90-99фоиз) 30 йилларда огир иқтисодий инқироз туфайли, давлатнинг иқтисодий аралашуви қучайди. (Ф. Рузвелт), Давлат сектори ошди, аммо Р.Рейганнингпрезидентлик даврида яна неолибалим , монетар тизми

ёрдамга келди, худди шунга ухшаш ҳолат, буюк британияда М. тетчер даврида амалага ошди: иктисодий таълимот иктисодий сиёсатни белгилаб берди. Бу борада. Республикамиз ҳам яхши тажриба туплаган. Шу даврда вужудга келган буйруқбозлик иктисодиёти охири оқидатда чуқур инкирозга учради ва эркин бозор муносабатлари сари утмиш даврини амалга оширмоқда.

12-мавзу. Ўзбекистонда эркин бозор
иктисодиётининг яратишнинг концепциялари
ва унинг шакллари.

Режа:

1. Туркистоннинг мустамлака давридаги иктисодий аҳволи. «ҳарбий коммунизм» сиёсатининг моҳияти.
2. Янги иктисодий сиёсат, унинг мазмуни ва аҳамияти.
3. Иктисодиётда маъмурий-буйруқбозлик тизиминининг талабаси.
4. Ўзбекитистоннинг муста қил ривожланиш йулига утиш даврининг зарурлиги.

Таянч иборалар

1. «Харбий коммунизм» - бунда ишлаб чиқариш ва тақсимот устидантула давлат назорати урнатилади (карточка тизими)
2. Янги иктисодий сийсат- капиталистик муносабатларга кенг имконият бериш концепцияси, иктисодиётга янгича қараш.

3. Бозор иктисодиёти-товар-пул муносабатларига асосланган ва уларга хос иктисодий қонунлар асосида бошқариладиган иктисодиёт.
4. Халқаро меҳнат тақсимоти-алоҳида мамлакатларнинг товар ва хизматларнинг айрим турларини ишлаб чиқаришга ихтисослашув.

Реферат мавзулари

1. Туркистоннинг мустамлака давридаги иктисодий аҳволи
2. Ўзбекистоннинг эркин бозор муносабатларига ўтиш тамойиллари

Асосий адабиётлар

1. «Иктисодий таълимотлар тарихи» тошкент «Фан» 1997й
2. Ш. Шодмонов, Т. Жураев «Иктисодиёт назарияси» Тошкент 2000
3. А. Улмасов «Иктисодиёт асослари» Тошкент. Ўзбекистон 1997.

Қушимча адабиётлар.

И. Қаримов «Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йули» Т. 1993 йил.

Республикамизда 1865-1917 йилларда Россия империясининг муамлақаси сифатида ва шўролар ҳокимияти амалга оширилган иктисодий ўзаришлар тўғрисида қисқача тўхталиб ўтаман, чунки бу даврда мавжуд бозор муносабатларини тўғатиш ва маъмурий-бўйруқбозлик иктисодиётини яратиш бўйича муҳим сиёсий-иқтисодий ва иктисодий ислохотлар амалга оширилди.

Туркистон улқаси 1865-1917 йиллар давомида Россия империясининг муамлақаси сифатида ривожланди. БУ даврда аввалгига нисбатан бир қанча ўзгаришлар руи берди. Улқа Россия саноати қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини, биринчи навбатда пахта етқазиб берувчи ҳом-ашё базасига айлантирилди. Янги ерлар очиш ва сунъий сўғориш борасида ҳам анчагина иш олиб борилди, шу даврда мирзачулни ўзлаштириш ва у ерларни асосан пахтачиликка ихтисослаштириш қўчайди. XIX аср охири XX аср бошларида Россия ва унинг чекка улқаларида ап-қ муносабатлар пайдо бўла бошлади. Туркистонда капиталистик шаклланиши масаласи анча мунозараларидир, лекин бу муносабатларнинг пайдо бўлганига шўбҳа йўқ. Молия банк қредит тизимлари вўжудга қелди. Савдо ва саноат қапители тобора ўсди, Россия марказидан ҳўсусий қапителининг

кирибкелиши ва маҳаллий капитал билан кушилиши юз берди. Урта Осиёдан Россияга маҳсулот чиқариш доимо ошиб борди. Туркистон билан Россиянинг марказий ҳудудлари уртасидаги савдо Туркистон савдосида биринчи уринда турарди. Унинг ривожига темир йул қурилиши билан тез авж олди. Россиянинг Туркистон орқали Эрон, Афғонистон ва Ғарбий хитой билан товар шаклланди ва узининг анча мукаммал даражасига кутарилади. Россия мустамлакаси бўлган Туркистонда бу муносабатлар эндигина шаклланиш даражасида эди, бу ердаги муносабатларни ҳам чала капитализм деб баҳолаш мумкин эди. Россия империясининг бу ерда олибборган иқтисодий ва ижтимоий сиёсати маҳаллий аҳолини мустамлакачилик асоратида саклаш, иқтисодиётни бир томонлама аграр хом ашё сифатида ривожлантириш мақсад қилиб қўйилди ва бунга тула эришилди.

Шурулар ҳокимияти дастлабки пайтлардан бошлаб етакчи тармоқлар: банк, оғир саноат, транспорт, ташки савдо миллийлаштирилди. Хусусий мулкчиликка, тадбиркорликка қарши ҳаракат қучайди, бозор муносабатларини борича бугиш энг асосий вазифа қилиб белгиланди, 1920 йилдан бошлаб катъий режалаштиришга утилди.

Аста -секин буйруқбозлик иқтисодиёти устунликка эга бўлди. Соц-к деб аталган иқтисодиёт асосларини яратиш шундан бошланган эди. Оқибатда ишбилармон капиталдан маҳрум қилинди, эркак тадбиркорлик, товар- пул муносабатлар кескин чекланди. Аммо табиий бозор муносабатлари ривожланишини тула тугатиб бўлмас эди. Режали хужаликни яратиш учун барча ишга чиқариш воситаларини умумлаштиришнинг ўзи қифоя қилмас эди. Уни умумий мулк асосида қайта қуриш керак эди. Бунга маълум вақт керак бўлди. Оғир иқтисодий вазият туфайли ҳарбий коммунизм амалга ошмади бунда ишлаб чиқариш ва тақсимот устидан тула туқис давлат назарига урнатилди, қишлоқларда озиқ овқат развортқаси жорий этилди, ишлаб чиқаришдан манфаатдорлик тугатилди. Ҳамманинг ишлаши мажбур қилинди, савдо амалда бекор қилинди, ҳарбий режим урнатилди ва амалда бозор муносабаларига тоқта урилди. Ишлаб чиқариш кескин қисқарди. Хужаликни натураллашуви қучайди, супер инфляция юз берди. Биринчи социалистик ҳарбий коммунистик тажриба инқирозга учради.

1. Янги иқтисодий сиёсат, унинг мазмуни ва аҳамияти.

Иктисодий муаммолар билан бирга сиёсий- ижтимоий масалалархам муҳим эди. 1993йил РСФСР таркибида Туркистон Автоном Республикаси туз 1924-25 йилларда миллий давлат чегараланиши туфайли СССР таркиби Узбекистон ССр 1924-25 йилда ташкил топди. Мамлакат огир ахволда эди. Айниқса ер масаласини хал этиш муҳим булди. 1921-22 биринчи боскич ер-сув ислохотлари утказилди. 1925-29 йилларда иккинчи боскич утказиди.

Огир ахволдан чиқиш учун капиталистик бозор муносабатларидан фойдаланишга тугри келади ва бу узини оклади. Янги иктисодий сиёсат аслида капиталистик муносабатларига кенг имконият бериш концепциясидан иборат булиб унинг имконини берилди, корхоналар (айниқса енгил ва озик-овкат) припавизация килинди, яъни хусусий кулларга берилди, хусусий садога йул очилди, озик-овкат разветкаси урнига ягона озик-овкат солиги солинди. Давлат энг муҳим тагчокларнигина уз кпига саклаб колди, хужаликнинг асосий кисми ишлаб чиқарувчилар кулига утди. Кишлокдаги тадбиркорлар деҳконлар фаолияти кучайди.

Бозор муносабатларининг энг муҳим унсурлари булган эркин нархлари (хусусий савдо) мулкларининг турли-туманлиги (давлат, жамоа) ракобатни пайдо килди, давлатнинг иктисодиётга аралашуви анча кискарди. Товар пул муносабатларининг ривожини йули билан майда ва урта корхоналарни ижарага бериш оркали иктисодиёт жонланди. Олиб борилган бу сиёсат нисбатан киска вақт давомида иктисодиётни энг ривожланган 1314 йил даражасига етказишимконини берди. Бунда бозор муносабатларининг ҳам авж олди. Масалан шу пайтларда Тошкентнинг Чорсу майдонида хунармандлар харидорларга 144 хил махсулот таклиф этган. Россия билан савдо муносабатлари кескин ошди. Туркистон билан ГАРбий Сибирь орасидаги савдо муносабатлари ривожланд, унинг хажми мавсумда 30 минг рублга тенг булган.

Ташки савдо ҳам ривож топди. Шу даврдаги олиб борилган иктисодий сиёсий бозор муносабатларининг ҳаётбахш кучини курсатди, хонавайрон булган хужалик тез тикланди ва ривожланиш йулига утди.

Республикамизда олиб борилган бозор муносабатлари аслини олагнда халкимизга яхши таниш булган, аммо бир неча ун йиллар илгари бекор килинган табиий жараёндир.

III. Иктисодиётда маъмурий-буйрукбозлик тизимининг талабаси

Россияда куруллар хокимияти урнатилиши билан янги социалистик жамиятни куриш режалари белгиланди, унинг иктисодий пойдеворини яратиш ишлари бошланиб кетди. Бунинг учун уз даврида учта асосий вазифани бажариш зарур деб топилди.

I. Саноатни индустрлаштириш

II. Кишлок хужалигини коллективлаштириш

III. Маданий революция

Бунинг учун мавжуд иктисодий укладларни тугатиш ва янги социалистик хужалик укладини яратиш керак эди. Эркин бозор иктисодиёти урнига буйрукбозлик иктисодиётининг яратилиши зарур булди, бунда умумхалк мулки етакчи уринни эгаллайди, барча ишлар марказдан бошқариладиган катъий режалар асосида олиб борилади.

Капиталистик иктисодиётдан фойдланишга асосланган янги иктисодий яхши самара бергач, халк хужалиги тиклангач, бундан кейинги кадамлар тугрисида мунозаралар олиб борилди. Мунозараларда НЭП ни тугатиш йули галаба козонди. 1925 йилдан индустрлаштириш 1972 йилдан мажбурий оммавий коллективлаштириш бошланди, капиталистик укладни хар кандай йул билан тугатиш харакати бошланди. Асосан капиталистик, яъни бозор муносабатларининг ёрдамида тикланган халк хужалигини ривожлантириш нотабий йул билан давом эттирилди. Иктисодиётни катъий режалар асосида ривожлантириш маъкул деб топилди. Асосий мақсад нисбатан колок асосан аграр мамлакатлар илгор индустрлашагн иктисодиётни яратиш эди. Бунинг учун 1928 йилда баъзи йиллик режалар асосида иш юритилади.

Режалаштирилган иктисодиётга утилиши билан биринчи беш йиллик режа қабул килинди. Бу икки узгаришларга сабаб булди.

Инвестициялар ва харбий харажатларнинг купайиши туфайли иктисодиётда шахсий истеймол хиссаси камайди.

Кишлок хужалиги коллективлаштирилди ер тугрисидаги декрет, ер-сув ислохати буйича дуқонларга булиб берилган ерлар мажбурий колхоз ва совхозларга бирлаштирилди, аслини олганда дехқонлар ердан мол-мулкдан ва асосий ишлаб чиқариш воситаларидан махрум килинди. Пайдо булган хужаликлар давлат назорати остида иш юритган, дехқон кулида чекланган томорка ва мол сакланган моддий манфаатдорлик принциплари бузилди. Бу мавжуд хокимият фожиаси.

Аммо индустриализация сари тутилган йу уз самарасини берди. Бу даврда собик СССР да социализм талабаси эълон килинди, хусусий мулк капиталистик муносабатлар тугатилди, умумхалк мулки етакчи булди, саноат халк хужалигининг етакчи тармогига айланди.

Узбекистон аграр, хом-ашё етказиб берувчи республика сифатида сакланди. Шу йиллари мамлактлар маъмурий-буйруквозлик тизими юзага келди.

Орол денгизи шу даврдан бошлаб саёзлаша бошлади. 60 йиллардан иктисодиётнинг усиш суратлари камайди.

Иктисодиётнинг усиш суръатларини пасайиши сабаблари, аввало режали иктисоднинг имкониятлари чекланганлиги билан изохлади. Демак , бу усул маълум давргача самара берган булса, энди унинг акс таъсири намоён була бошлади, янги шароитга мослашув руй бермади. «Инкирозга учради» дейилган бозориктисодиёти эса узгарган шароитга мослашди. Режалаштириш иш тизими эса бундай узгаришларга мос келмайди, чунки ишчи ва ихтирочилар уз янгиликларини ишлаб чикаришга жорий килишди ва ихтирочилар уз янгиликларини ишлаб чикаришга жорий килишдан хам манфаатдор буладилар. Бу натижада иктисодиётнинг инкирозига олиб келди. Бу инкироз жамиятдаги сиёсий тузумнинг давр талабига жавоб бера олмаганлиги билан хам изохлади. Окибатда 1985 йилда бошланган кайта республикаларнинг пайдо булиши билан якунланди.

3. Узбекистон бозор муносабатларига утишининг зарурлиги 1991 йилнинг 31-августида Узбекистон Республикасининг мустакиллиги эълон килинди. Шу кундан бошлаб республиканинг сиёсий, ижтимоий, иктисодий ва бошка сохаларда янги узгаришлар даври бошланди.

Узбекистоннинг тарихий, миллий, анъанавий, демократик ва бошка хусусиятларни хисобга олиб республикамизда ижтимоий жихатдан йуналтирилган бозор иктисодиётига утиш муста кил жумхуриятимиз ички сиёсатининг негизи деб кабул килинди. Бошка йулдан ривожланиш сабоклари келди, бозор иктисодиётига мукобил иктисодиётга утилди, КПСС нинг якка хокимдаги талаба Социалистик мусобака байроги остида эркин ракобат тугатилди, халк оммасининг ташаббуси, меҳнатга булган иштиёки букилди, «Бокимандалик кайфияти» ошиб борди.

Нисбатан киска вақт ичида халқ хужалиғи тикланди. Айниқса орқада қолган пахтачиликни тиклаш ишлари авж олди. Бу ишда Экспенсив йул асосий уринни эгаллайди.

Химмизацияга эътибор қучайди, сугориш ва қимёда экологик ахволнинг кескин ёмонлашувига олиб қелди, пахта монокультураси ерларнинг ишдан чиқишига самарадорликнинг қамайишига олиб қелди.